

חלום ומציאות: לדמותו של הקדוש המקובל ר' שמשון מאוסטרופוליה

מאת

יהודה ליבס

ר' שמשון בן פסח מאוסטרופוליה נהרג על קידוש השם בראש קהילת פולנאה בגזירות שנת ת"ח. ביום ה' בשבת ג' בחודש מנחם-אב. זה בעצם המאורע החיצוני היחיד הידוע מחייו¹ ויש בכך משהו מן הסמלי. גורל זה הולם את הקיצוני שבאנשי הרוח המיסטיקאים, שכל ימיו עברו עליו בעולמו שלו שבדא מלבו, ולא נגע עולמו בקליפת המציאות החיצונה אלא סמוך לשעת מותו הנורא – המוות שהועיד ר' שמשון לעצמו והתכוון לו כל חייו.

אין אנו יודעים מתי נולד ר' שמשון, ובאשר למקום מוצאו עלינו להסתפק במידע הכלול בכינויו הקבוע 'אוסטרופולער', המרמז לעיירה אוסטרופול שבפולין (במחוז וולינייה, היום בתחומי אוקריינה הסובייטית), הסמוכה לעיר

¹ ידיעה זו מקורה בספר יון מצולה. היא תידון להלן בהערה 117 ובמה שיבוא לאחריה. (לאחר שסיימתי כתיבת מאמר זה הגיע לידי ספר חדש, המוקדש כולו לר' שמשון [ידידי, ד"ר זאב גריס, הוא שגילה לי את הספר והשאילו לי]: א' בומבך, ר' שמשון מאוסטרופוליה, בני-ברק תשמ"א. על ספר זה ראה להלן בנספח א. למאמר.)

פולנאה שבה, כאמור, מצא ר' שמשון את מותו. ומצינו לעיתים שהוא מכונה ר' שמשון מפולנאה.

על אביו של ר' שמשון לא נודע כלום מלבד שמו – ר' פסח. ואם תמצא בספרים, שמייחסים לו את ספר הסגולות 'זבח פסח'², דע שהוא בטעות. לפי שמחבר הספר הוא נכדו בן בתו (אחותו של ר' שמשון) הנקרא ר' פסח בשמו, והוא ר' יעקב פסח בן יצחק, שהיה מגיד בקהילת זולקוא בתחילת המאה הי"ח, והיה בחיים בעת שנתפרסם הספר בעירו זולקוא בשנת תפ"ב, כמבואר בשער הספר. הוא ר' פסח שהוציא לאור את כתבי דודו, ר' שמשון מאוסטרופוליה, בעירו זולקוא בשנת תס"ט³, ואף בספר 'זבח פסח' הביא סגולה שיסד דודו.⁴

² בתחילת ספר סוד הקפות יהושע לר' שמעון צבי הורוויץ (לידר), ירושלים תרצ"ז, נאמר בזה הלשון: 'מצאתי סוד גדול ונורא בכתי"ק [= בכתב יד קודש] מספר זבח פסח מהמקובל האלקי מה"ו [? אולי 'מורינו הגאון והחסיד' או כיו"ב] פסח מגיז זצ"ל, אבי המקובל האלקי הקדש [!] מהר"ש מאוסטרופוליה זצ"ל הי"ד'. הדברים המצוטטים בהמשך מצויים אמנם בספר זבח פסח דלהלן. בדף י (בספר חסידים מספרי הדפים). כנראה באחד מכתבי היד של הספר יוחס הספר בטעות לאביו של ר' שמשון, ומשם שאב בעל 'סוד הקפות יהושע', שהשתמש לדבריו לא בדפוס כי אם בכתב-יד. הדברים המצוטטים עניינם ריטואל, שהוא כחזרה על הקפת חומות יריחו ומשמש לסגולה כנגד מגפה או צרה מידי אדם. מקור סגולה זו, כמצויין שם, הוא בכתבי המקובל ר' יואל בעל שם. על הרקע הקבלי של הסגולה עמדתי במאמרי: 'המשיח של הזוהר', בתוך: הרעיון המשיחי בישראל – יום עיון למלאת שמונים שנה לגרשם שלום, ירושלים תשמ"ב, ושם בהערה 306. ידיעות נוספות על אביו של ר' שמשון ראה להלן בנספח.

³ ספר קרניים עם פירוש 'דן ידן' (ראה להלן, הערה 25) ובסופו 'ליקוטי שושנים' [= אנתולוגיה]. מראי המקומות דלהלן יהיו לפי דפוס אמסטרדם תקכ"ה, שצולם מחדש בארץ-ישראל בשנת תשל"א. וזה לשון ר' אברהם רב העיר זולקוא בהסכמתו בראש הספר: 'שהספר קרניים עם פירוש הרב המקובל המפורסם מוהרר שמעון [!] מאוסטרופוליה מונח כנוס וגנוז ועתה אשר העיר ה' רוח בן אחותו של הרב מוהר"רש הנ"ל הוא הרב המגיד המופלג מוה"ר פסח בהרב מוהר"ר יצחק מגיד בבה"מ [= בית המדרש] פה קהלתינו יצ"ו [= ישמרה צורה וגואלה] להדפיסו'. על ר' יצחק אביו של ר' פסח, ועל תולדות ר' פסח וכתביו האחרים ראה להלן, הערה 70.

⁴ היא סגולת אמירת מ"ב המסעות שנסעו ישראל במדבר, שהם כנגד שם הקודש בן מ"ב אותיות, ומסוגלת למגפה. הסגולה מצויה שם בדף יג, ונדפסה גם בכמה מקומות אחרים בשמו של ר' שמשון. לעיתים צורף לסגולה גם פירוש קולע מאת ר' יואל בעל שם, כגון בקונטרס שנדפס בבודפשט (חש"ד) בשם 'סגולה נפלאה', וסימנו בספרייה הלאומית בירושלים L1416.

ר' שמשון מאוסטרופוליה יושב בستر היה ונחבא אל הכלים ולא פרסם את כתביו בימי חייו. כך נשתמרו רבים מכתביו בקרב בני משפחתו, ורובם היו בידי מי שהוציאם לאור, בן אחותו. ומה שלא היה בידו ביקש ר' פסח וקיבל מבני משפחתו האחרים, כגון מבן דודו (בן אחיו של ר' שמשון), הנקרא גם הוא בשם ר' פסח,⁵ ומשאר בשרו, ר' יהושע השל בן יוסף מקראקא (בעל 'מגיני שלמה' ו'פני יהושע'),⁶ ואת כל אלה כלל ר' פסח במהדורתו. אבל גם כך לא כל כתבי דודו הגיעו לידי ר' פסח, ומקצת כתבי-היד מצאו דרכם אל אנשים אחרים.⁷ ומצינו שסגולה אחת אף נשארה בידי בנו של ר' שמשון, שייתכן שאף שמו שמשון היה.⁸ ומחמת שאין קהילות ישראל שבאשכנז קוראין לבן בשם אביו החי, מסתבר שנוצד אחרי מות אביו, היינו: שאשתו המעוברת של ר' שמשון ניצלה מן ההריגות וילדה את בנה בסוף שנת ת"ח או בשנת ת"ט, וקראה לילד בשם אביו הקדוש. אותה סגולה מצינו שנשלחה לאירופה מארץ-ישראל,⁹ ואין לדעת אם היה זה בנו של

⁵ כפי שצייין ב'ליקוטי שושנים' (לעיל, הערה 3), כ"ע"ב.
⁶ שם, י"ט ע"א. וראה להלן, הערה 16. על פרטי הקירבה ביניהם ראה: ספר אוצר הגדולים לר' נפתלי יעקב הכהן, ט, חיפה תש"ל, עמ' נט.
⁷ כגון ר' צבי הורוויץ הלוי. וראה גם את דבריו של ג' שלום באנציקלופדיה יודאיקה, ירושלים 1972, ערך Ostropoler.
⁸ לפי אחד מכתבי-היד של הסגולה, והוא הנמצא בספרייה הלאומית בירושלים וסימנו: 85198. על כתב-יד זה ראה: ש' צוקר, 'כתב יד מראשית הספרות החסידית', קרית-ספר מט (תשל"ד), עמ' 234. בסוף הסגולה נאמר שם בזה הלשון (וצוטט אצל צוקר, שם): 'את זאת הודענו בן הרב המגיד אשר נק' (רא) בשם רבינו שמשון מגיד זצ"ל שפתותיו [אצל צוקר נדפס בטעות 'שפתותיו'] דובו' [!] בקבר'. אצל צוקר נוספה בטעות תיבת 'שמו' ונדפס: 'אשר נקרא שמו בשם רבינו שמשון', אבל גם בלא תוספת זאת ייתכן, שנאמר כאן שגם שמו של הבן שמשון היה. עוד סגולה זו ראה בהערה הבאה. לפי ספר מליצי אש לא' שטערן, ב, ניו-יורק 1962, י"ע"א, הניח ר' שמשון בן בשם ר' פסח. שם צוינו גם צאצאיו של בן זה.
⁹ כך לפי נוסח אחר של הסגולה בקונטרס שבדפוס, וראה עליו את דברי צוקר שם, לפי הנאמר בו נשלח הקונטרס (סימנו בספרייה הלאומית בירושלים L89) 'מארץ הקדושה על

ר' שמשון שעלה ארצה (אולי בימי מאורעות שבתי צבי) ובאמתחתו מכתבי אביו, או שהיו אלה עותקים אחרים שהובאו בידי אחרים.

ר' שמשון לא היה 'איש מעשה' לפי מובנו של צירוף זה בעברית החדשה. נראה שחוקן מאשר בשעת מותו רחוק היה מלהימנות עם מנהיגי דורו. מי שיחפש בין מאות השמות הנזכרים באינדקס של פנקס ועד ארבע ארצות (מהדורת היילפרין), לא ימצא שם את ר' שמשון. והרי פנקס זה מלא מסמכים על פעילותם של היהודים באותם הימים ובאותם מחוזות. פעילותו של ר' שמשון בחייו התרחשה בוודאי בחדרי חדרים ונגעה לא לעולמנו אלא לעולמו של ר' שמשון, יציר חדרי מוחו. אם צדק ג' שלום כשקבע,¹⁰ שכבר בימי חייו נודע ר' שמשון בפולין כולה כגדול מקובלי הארץ (ואינני יודע

ידי החכם המרומם שמעון די גילדיר שי' (חיה) חד מתושבי עיר הקדושה צפת תוב"ב'. שמעון די גילדיר הדפיס קונטרס זה בעיר אמסטרדם – ראה: א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשל"ז, עמ' 448-449. ועוד עדות אחת מצאתי: בכתב-יד לונדון Or 10635 (סימן תצלומי כתבי-יד עבריים בספרייה הלאומית בירושלים: 7950) הובאה אותה סגולה (על תוספת שנוספה בסופה בכתב-יד זה ראה להלן, הערה 50) ובראשה כותרת בזו הלשון: 'חדושי [!] נורא מהגאון אלהי המגיד כ"קש"ת [= כבוד קדושת] מהורר שמשון אוסטריפאלין זצ"ל מה שנשלח מק"ק טבריה לק"ק פראג יע"א [יכוונה עליון אמן'. עניינה של הסגולה הוא פירושו של ר' שמשון לסימנים דצ"ך עד"ש באח"ב שבהגדה של פסח (לכאורה זה פירוש על פירוש האר"י לעניין זה, וראה להלן, הערה 66). אמירת פירוש זה מסוגלת להצלחה ולהצלה מכל מיני פורענויות (ראה להלן, לפני הערה 78). הפירוש עצמו (בלא ציון סגולותיו) נדפס גם בספר ליקוטי שושנים, בדף יט, וגם בכמה וכמה הגדות של פסח, שקטעים מכתבי ר' שמשון מאוסטרופוליה נדפסו בהם כפירוש (כל הקטעים מצויים בשינויים קטנים בספר ליקוטי שושנים). הסגולה נדפסה בנפרד כמה פעמים. על דפוס אחד מאלה הערתי לעיל ועל דפוס אחר ועל ההוספות שנוספו בו ראה להלן, בהערה 131. לשם קוריוז אציין, שסגולה זו נדפסה בכתב-העת אור המזרח, כה א-ב [פז-פח] (תשל"ו), עמ' 105-107. שם תואר מחברה 'עלום השם' של הסגולה כאחד הרבנים החיים היום מאחרי מסך הברזל, ובפרסומה רואה העורך מפעל של הצלת כתבי-יד תורניים של יהדות רוסיה. על סגולה זו נכתב גם ספר שלם: שמש ומגן למקובל ר' חיים דוד חביב מארס צובא, ירושלים תרנ"א (דפוס צילום, ירושלים תשל"ז).

¹⁰ שם (הערה 7)

מהן הראיות לכך), בוודאי לא נתפרסם כמורה לרבים או כפוסק למעשה. אמנם ייתכן, שכבר בחייו נפוצו אגדות על חסידותו של האיש ועל פעילותו המיסטית, ואולי כבר אז נודעו גם כמה סגולות שיסד כנגד צרות וצוקות המתרגשות על היחיד ועל הרבים.¹¹

ודאי שהיה לר' שמשון קשר עם המקובלים בני ארצו (שהיו מעטים בדור זה). אבל אם נבוא להגדיר במדויק את טיבו של קשר זה ניתקל בבעיה של הבדלה בין החלום לבין המציאות. מכל המקובלים הרבה ר' שמשון להזכיר את ר' נתן שפירא (בעל ספר מגלה עמוקות) ואת ר' אריה ליב פרילוק. אכן יש מן המשותף בקבלת ר' שמשון ובקבלתם של אלה, שעיקרה שזירת מיתוסים בדרך של אסוציאציות לשוניות על דרך הגימאטריות ודומיהן, ואף מקבילות ענייניות רבות אפשר למצוא בכתבי שלושת המקובלים.¹² דא עקא, שבשום מקום כזה לא הסתמך ר' שמשון במפורש על אחד משני המקובלים הללו. כמה פעמים השתמש ר' שמשון בכתבי ר' נתן שפירא, אבל תמיד בהעלמת המקור, ולעיתים קרובות לא הובאו הדברים לפני שהוטבעו בחותם חלומותיו ואישיותו הסוערת של ר' שמשון, השונה לגמרי משל ר' נתן. כך, למשל, מצינו בכתבי ר' נתן, שתיבת 'כדת' עולה בגימטריה 'משיח בן דוד'. ר' שמשון ייחס לעצמו גימטריה זו והציגה כפירושו על מאמר דימוני מספר ציוני (או ספר צפוני ציוני) של המקובל ר'

¹¹ ראה לעיל בהערות 9, 4.

¹² ראה מאמרי: 'יונה בן אמיתי כמשיח בן יוסף', ספר היובל לכבוד פרופ' י' תשבי (בדפוס), ועיין שם, בסמוך להערה 94.

מנחם ציוני בן המאה הארבע-עשרה, שלפיו חקוק השם 'כדת' על מצחו של משיח בן-דוד. לשווא חיפשתי את המאמר בשני הספרים הללו ונראה שאיננו אלא פרי חלום של ר' שמשון.¹³ ולעומת זאת, כאשר נקב ר' שמשון בשם של ר' נתן ור' אריה, לא הזכירם אלא כמי שלא עלה בידם לפרש מאמרי קבלה קשים, שהוא ר' שמשון מפרשם על בוריים. וספק בעיני, אם באמת התלבטו שני המקובלים בפירושם של מאמרים אלה, שנראה שגם אותם (או חלקם) חידש ר' שמשון מדעתו.¹⁴ ועלינו לזכור, ששני המקובלים הלכו לעולמם לפני שכתב ר' שמשון את כתביו¹⁵ ולא היה בידם למחות. משיקול דומה מותר אולי לפקפק בעדותו של ר' שמשון, המודיע בכמה מקומות, שדבריו נכתבים בתשובה על שאלותיהם של מקובלים שונים. שאלות אלה נוגעות לפירוש מאמרים מוקשים המצויים כביכול ב'מדרש

¹³ לפרטי העניין ראה במאמרי, שם, הערות 140-142. אגב, גם שמות אחרים חקוקים לפי דעת ר' שמשון על קדקדו של משיח בן-דוד, וראה להלן, הערה 41.

¹⁴ מקרה אחד שבו נזכרים בהקשר זה גם ר' נתן שפירא וגם ר' אריה פרילוק יובא להלן, הערה 16. למקרה נוסף, הנוגע לר' נתן שפירא, ראה במאמרי, שם, הערה 139. ר' ליב פרילוק נזכר בהקשר דומה בקובץ כתבי ר' שמשון מאוסטרופוליה שבספר נפלאות חדשות לר' נח מינדיס, ירושלים תש"ז, עמ' צט. שם הובא מאמר מספר הפליאה כביכול, ואחריו נאמר בזה הלשון: 'והקדוש מ' [=מורנו] ליב מפרילוק אמר מי יתן וידעתי שמץ מנהו, כי הדברים סתומים ובפרט וכו' ולי השפל הדיוט נראה הוא פשוט...'. וכל המאמר ופירושו של ר' שמשון נמצא גם בספר ליקוטי שושניסס, כד ע"א, אבל בשינויים אחדים ובלי הזכרת ר' ליב פרילוק. ובהקשר דומה הובא ר' ליב פרילוק גם במקום אחר – בספר נפלאות חדשות, עמ' צח – ושם המאמר המפורש מקורו כביכול ב'התחלת חכמה למודי האר"י'. אמנם מצויים ספרים בקבלת האר"י הנקראים 'התחלת החכמה' ו'למודי אצילות' (שניהם מבית מדרשו של ר' ישראל סרוק), אבל לא מצאתי בתוכם את המצוטט מהם כאן.

¹⁵ ר' נתן הלך לעולמו כבר בשנות שצ"ג ונגלה אחרי מותו לר' שמשון בחלום הלילה (ראה להלן). פרילוק מכונה בפי ר' שמשון בכינוי 'הקדוש' (ראה, למשל, בהערה הקודמת), והדבר יכול אולי להעיד, שנהרג על קידוש-השם, אך אין זו ראייה גמורה, שכן ר' שמשון כינה כך גם את ר' נתן שפירא וגם כלל רבים אחרים בתואר הסותם 'שארי קדושים' (ראה בהערה הבאה) ומכאן שאולי לא הקפיד ר' שמשון על משמעות זו של התואר 'קדוש'.

הנעלים', ובאמת הם מחידושי ר' שמשון.¹⁶ ואולי במקום אחד נתן לכך ר' שמשון עצמו רמז דק. כשאמר על אחד מן המאמרים האלה: 'והמדרש הזה נעלם מאד'.¹⁷

אכן, לא מצא ר' שמשון את עיקר עניינו במציאות המוחשית שכלפי חוץ, ואף גילה במפורש שקשריו עם ידידו, ר' נתן שפירא, חרגו מתחום זה. במקום אחד העיד, שר' נתן נטע שפירא נגלה לו בחלום הלילה וגילה לו את פירושה של שורה קשה בפיוט לשבת נחמו. (אגב, גם הגילוי לא שכנע את ר' שמשון והוא העדיף את פירושו שלו על זה שגילה ר' נתן. ועוד אציין, ששורה זו נטתה כנראה להתפרש בחלום, וכן נמסר גם בשם המהר"ל מפראג, ש'בעל החלום הגיד לו את הפירוש האמיתי של השורה, ושונה פירושו מזה של ר' שמשון.¹⁸) דבריו אלה של ר' שמשון כלולים במכתב שכתב לשאר

¹⁶ כזה הוא מכתבו לקרובו ר' יהושע (ראה לעיל, הערה 6). המכתב מובא תחת הכותרת: 'נשאלתי מן ש"ב [=שאר בשרי]...'. מכתב זה נשלח אמנם לר' יהושע, שהרי ר' פסח, בן אחותו של ר' שמשון, קיבל נוסח שלו מר' יהושע זה לצורך הדפסת כתבי ר' שמשון. אבל נוסח זה בוודאי לא נוסח כתשובה על שאלה, ואמנם ר' פסח מנה כמה שינויים בין שני הנוסחים. במקום אחר (לקוטי שושנים, כא ע"א) כותב ר' שמשון בזה הלשון: 'רבים וגם שלמים שאלו את פי הם תושבי ק"ק לובלין על פי כתב מ"ש במדרש הנעלם וז"ל על פסוק (בר' ז, ט) שנים שנים באו אל נח אל התיבה, אליו אנון יומין דמשלימין בהון הלל הגדול ע"כ המדרש. והמדרש הזה נעלם מאד. וגם הקדוש הרב הגאון בעל מגלה עמוקות [= ר' נתן שפירא] לא אמר ע"ז [= על זה] שום פירוש וגם המקובל מהורר ליב [הוא פרילוק, ככל הנראה] לא פירוש [!] ע"ז כלום. גם שארי קדושים לפי דעתם המדרש הזה מאין פותח. וכתבתי לע"ד [= לעניות דעתי] החלושה והקלושה...'. מדרש זה, נוסף על מה שלא מצאתי את מקורו, אין לשונו החידתית מתאימה לסגנון 'מדרש הנעלם' שבספר הזוהר. דוגמא אחרת ימצא המעיין להלן, בהערה 66.

¹⁷ הובא לעיל, בהערה הקודמת.

¹⁸ דברי המהר"ל הובאו בספר אספקלריה המאירה לר' צבי הורוויץ, פיורדא תקל"ו, קי ע"ב, בדיוק לפני דברי ר' שמשון הנידונים בהערה הבאה. גם בספר נפלאות חדשות (לעיל, הערה 14) עמ' ק, הובאו דברי המהר"ל לפני אלה של ר' שמשון, ונראה שהועתקו בשיבושים רבים מספר אספקלריה המאירה. מספר זה הובאו הדברים גם בספר ניצוצי שמשון (להלן, בנספח), דף צט-ק. מספר אספקלריה המאירה (עם ציון המקור) הובאו פירושיהם של המהר"ל ושל ר' שמשון גם בספר נחל קדומים לחיד"א, ורשה תרמ"ט, סא ע"ב. החיד"א הביא שם גם פירושים אחרים לשורה מוקשה זו שבפיוט, שרבים התחבטו בה. ראשון למתחבטים היה ר' אברהם בר' עזריאל בספרו ערוגת הבושם, ב,

בשרו, ר' נתן נטע ריש-מתיבתא ואב-בית-דין של קהילת אוסטרעהא. מלשון המכתב נוכל ללמוד על-פי דרכנו על קשריו של ר' שמשון עם רב זה ועל ההערצה שחש כלפיו ר' שמשון.¹⁹ פיתוי רב חש אני לזהות את נתן נטע זה עם ר' נתן נטע זה

ירושלים תש"ז, עמ' 22. וראה את הערת המהדיר, א"א אורבך, שם. אורבך הביא גם את דברי החיד"א ורמז לדף הנכון בספר אספקלריה המאירה. יש לציין, שהפירוש שהתגלה בחלום למהר"ל מפראג היה אולי זהה לפירוש שגילה ר' נתן לר' שמשון בחלום, שכן ר' שמשון לא הביא את פירושו של ר' נתן, שהיה על דרך הסוד, אלא רק את פירושו שלו 'לפי פשוטו'. ואולי לא גילה ר' נתן כלל את הפירוש לר' שמשון, ורק הודיע לו שיש בפירושו 'רזין עילאין'. מצד אחר, ספק אם הפירוש שנגלה למהר"ל נושא אופי של רזין עילאין, ואולי לא אליו כיוון ר' נתן. מכל מקום, ייתכן ששמע ר' שמשון על הגילוי שהיה למהר"ל וידיעתו זו היה בה כדי להשפיע על נשמת ר' נתן שתתגלה לו כדי לפרש אותה שורה עצמה. בהקשר זה יש להזכיר, שייתכן שהיה ר' שמשון ממשפחת המהר"ל, שכן סבו היה אולי אחי המהר"ל (ראה להלן בספח) ואולי הגיעו אליו מסורות משם המהר"ל.¹⁹ הנוסח השלם של המכתב השתמר בכתב-יד בודלי 1793 (מספרו במכון לתצלומי כתבי יד 18085). לח ע"א (ומכאן נדפס עתה גם בספר ניצוצי שמשון [להלן בנספח], עמ' צט). מכתב-יד זה הועתק בספר אספקלריה המאירה, כנזכר בהערה הקודמת (בעל 'אספקלריה המאירה' שילב בספרו קטעים רבים של ר' שמשון מאוסטרופולי, שלקחם מכתב-יד זה, והעיר על כך בשולי כתב-היד. כך הראה שלום; וראה דבריו, שם [הערה 7]). אבל בעל 'אספקלריה המאירה' לא הביא את דברי ההתנצלות וההערצה שבסוף המכתב. מספר אספקלריה המאירה הועתקו הדברים בשיבושים רבים בספר נפלאות חדשות, כמצוין בהערה הקודמת, וכן בידי החיד"א (ראה שם). מספר אספקלריה המאירה הועתק המכתב גם בידי נ' ברילל, 'לקורות הגזרות על ישראל', אוצר הספרות, ד, קראקה תרנ"ב, עמ' 471. וזה לשון המכתב לפי נוסח כתב-היד: 'העתק מכתב שכתב איש האלקי קדוש יאמר לו הי"ד [= ה' יקום דמו] צפנת פענח הגאון מוהר"ר שמשון מאסטראפאליא שכתב להגאון הגדול מוהר"ר נטע ר"מ ואב"ד דק"ק אסטרא זצ"ל [= מורנו הרב רבי נטע ריש-מתיבתא ואב-בית-דין דקהילת קדש אסטרהא זכר צדיק לברכה. על זהותו ראה להלן; ומכאן מתחיל גוף המכתב]. שרב [לפי הערתו הנכונה של ברילל, יש לתקן ולקרוא ש"ב', כלומר 'שאר בשרי'. ואוסיף, שר' שמשון השתמש בראשי-תיבות אלה גם במקום אחר, ראה לעיל, בהערה 16] אדוני מ"ו פ"ה [= מורי ורבי פטיש החזק, או – פאר הדור] ארן הקדש באתי לכתוב שורתיים וכו' מה שזיכני השם וגם בפייטן [!] שבת נחמו [היא ה'אהבה' הפותחת במלים: 'שתי פעמים' וז"ל [= וזה לשוננו] דין נשמע תורת שמע בכל לשון להתמלל הלא נודעה בארבעה אשר פירשו זקינינו [נעד כאן לשון הפיוט, וראה בהערה הקודמת], ודבריו סתומים מאד, והנה בעל הפי' (רוש) שבסידור פירש וכו' ע"ש [וכו' ע"ש הוא כאן לשון זלזול], וכן ראיתי כמה מפרשים, אבל אדני מ"ו הנה בשבועה ח"י עולמין ית' וית' [= יתברך ויתברך] כי בלילה הזה פרשת וארא שעבר ראיתי להגאון הגדול מוהר"ר נטע מקראקא בעל ספר מגלה עמוקות (ת) בחלומי בחזיון לילה ואמר לי שפי' החרוז הזה בארבעה אשר וכו' יש לו רזין עילאין [נראה בהערה הקודמת]. אכן לפי פשוטו הכי פירושו שבד' מסכתות בגמר' מוזכר ששמע בכל לשון לא פחות ולא יותר, ואלו הן מסכת סוטה דף ל"ג [צ"ל: לב], ברכות דף י"ג, מגילה דף י"ז, שבועות דף ל"ו [צ"ל: לט], והענין פלא, אראה בנחמה וכו' שגיליתי להוד כת"ר [= כבוד תורתו] מה שללבי לא גיליתי [נראה להלן, הערה 68 ולאחריה]. שוב [צ"ל: ש"ב', כדלעיל] אדוני תקבל נא באהבה וברצון דברי עבדך השפל הייחוס ש'קץ מ'אוס ר'גם נ'מאס [ר"ת שמשון]'.¹⁹

עם ר' נתן נטע הנובר, שהכיר כנראה את ר' שמשון מאוסטרופוליה ועדותו המרגשת בספרו 'יון מצולה' היא המקור העיקרי לידיעתנו את הדמות המופלאה הזו.²⁰ אמנם היה נתן הנובר איש אוסטרהא, ²¹ אבל דא עקא, שלא נודע כאיש הלכה וכל שכן כראש הישיבה ואב בית הדין שבעיר. תאריס אלה מתאימים לאָר – ר' נתן נטע ב"ר משה מרדכי כהנא, והוא כנראה מקבל המכתב.²²

נמצא שגם בספרייתו של ר' שמשון שימשו בערבוביה החלום והמציאות.²³ לפי צורתם כל כתבי ר' שמשון אינם אלא פירושי טכסטים, שכל אחד מהם שם המקור בצידו, וכך נמצא בכתביו הרבה שמות של ספרים. חלק מספרים אלה מוכרים ומצויים בידינו ואפשר למצוא בהם את המצוטט מהם, וחלקם האחר הם ספרים קיימים, שלשווא נחפש בהם את מה שהביא ר'

²⁰ ראה להלן, הערה 117 ולאחריה. כפי הנראה שמע ר' נתן נטע הנובר מפיו של ר' שמשון גם תפילה הנוגעת לקידוש השם ועיבדה בספרו שערי ציון, כדלהלן בהערה 98.

²¹ ר' נתן הנובר נולד בעיר אוסטרהא ורק בימי נישואיו עבר לעיר זסלב הסמוכה. על מצבתו נחקק: 'ר' נתן נטע ב"ר משה מאסטרה' (ראה: י' איזראעלסאן, 'נתן נטע האנאווער', היסטארישע שריפטען, א, ורשה 1929, עמ' 3-4). יש לציין, שהערים אוסטרהא וזסלב שוכנות גם בפלך וולינייה ואינן רחוקות מן הערים אוסטרוֹפוליה ופולנאה – מקומו של ר' שמשון. וידוע שלר' שמשון היו קשרים עם העיר זסלב: היו לו בה תלמידים ואף אחותו התגוררה שם ובעלה היה רב העיר – ראה להלן בהערה 70. ובוודאי הכיר שם ר' שמשון גם את ר' נתן הנובר.

²² כך שיער כבר ברילל, שם. וכך כתב גם בומבך בספרו 'תולדות רבינו שמשון' (להלן בנספח), עמ' ג-ד, והוסיף פרטים על רב זה. אם נרצה להחזיק בדעה שהכוונה לר' נתן הנובר, נצטרך לשער אחת מן השתיים: או שאבדו העדויות על היותו איש הלכה וראש-ישיבה ואב בית-דין אוסטרהא או שהגזים ר' שמשון בתארי הכבוד – שתי אפשרויות שאינן מתקבלות על הדעת (רישומתיבתא ואב בית-דין משמעותם מדויקת מאוד). אבל אולי נוספו התאריס האלה רק בידי המעתיק, שהוא בעל כותרת המכתב, שבה הם כלולים. ואולי לא מצא המעתיק כאן אלא את השם ר' נתן נטע בן משה מאוסטרעהא, ולא ידע למי הכוונה, וייחסו לאב בית-דין אוסטרהא, בידעו ששמו היה כך. ואם כן, הרי לפנינו אפשרות (אף שקלושה היא), שמקבל המכתב היה בכל זאת ר' נתן הנובר. וראה עוד בהערה הקודמת.

²³ כבר עמד על כך שלום. וראה דבריו שם (הערה 7) ובספרו: שבתי צבי, תל אביב תשי"ז, עמ' 64-67, וכן במאמרו: 'התנועה השבתאית בפולין', בית ישראל בפולין, ב, ירושלים תשי"ד, עמ' 38-39.

שמשון. ספרים אחרים אינם ידועים, אבל מחבריהם אנשים ידועים הם, ואחרים – אף מחבריהם אינם מעלמא הדין.²⁴ כזה הוא מקרהו של ספרו העיקרי של ר' שמשון (אם נתחשב רק בספרים שמצויים בידינו), הוא ספר קרניים עם פירוש 'דן ידין'. לפי טענת ר' שמשון, אין הוא אלא מחברו של הפירוש, והפנים הוא אולי חיבורו של ר' אהרן מקרדינא²⁵ (שאפילו שם עירו לא נודע לנו), ואולי הוא של אחר.²⁶ אבל אין כל ספק בדבר, שר' שמשון עצמו הוא שחיבר גם את הפנים והוסיף לו את פירושו²⁷ – ואכן הספר הקשה והסתום הזה מתפרש להפליא בידי ר' שמשון. גם מפי מחבר ספר קרניים הביא ר' שמשון שמות של ספרים, שאינם ידועים ממקום אחר.

²⁴ דוגמאות לכל סוג ימצא המעיין במאמרי הרשום לעיל (הערה 12), הערות 127-142. ²⁵ וזה לשונו של ר' שמשון בהקדמתו לספר קרניים: "אח"כ בא לידי ספר הקדוש הזה ספר קרניים שחברו ויסדו הקדוש והנורא מוהר"ר אהרן קרדינא בעל ספר אגרת הטעמים". "אגרת הטעמים" נדפסה כפנים לספר הקבלה הנודע "שפע טל" לר' שבתי שפטל הורביץ. על מחבר האגרת לא נודע דבר מלבד שמו – ר' אהרן אבהרם ב"ר ברוך הלוי. אין כל דמיון בין אופיו של ספר קרניים לאופיה של אגרת הטעמים. אבל אולי בפרט אחד שאב מחברו של ספר קרניים מספר אגרת הטעמים (כוונתי לדרשה על הסגול. ראה: ספר קרניים, מאמר יא, דף י ע"ב והשווה על האגרת, ספר שפע טל, האנוריאה שע"ב, מח ע"א), אף שגם כאן הדמיון בין הדרשות קלוש ביותר.

²⁶ וזה לשון ר' שמשון בהקדמת ספר קרניים (אחרי המובא בהערה הקודמת): "ונאמר לי שחבור זה בא מרבינו יצחק בן הראב"ד ז"ל, ואחרים אומרים מהרב הקדוש מוהר"ר אהרן מעיר גולה קרדינא ובכל זה אינה מוסמכת זה אומר בכה וזה בכה". ר' יצחק בן הראב"ד הוא ר' יצחק סגי-נהור בן המאה השתים-עשרה בפרובנס, שהיה מראשוני המקובלים ולפי המסורת נגלה לו אליהו הנביא. אולי לשון ר' שמשון דלעיל, "ונאמר לי", רומז על גילוי מלמעלה. והשווה להלן, הערה 32 ולאחריה.

²⁷ דעה זו נשמעה כבר במאה השמונה-עשרה (ראה: שלום, שבתי צבי [שם, הערה 23], עמ' 67) ואישר אותה שלום במחקריו (כרשום בהערה 7). הקורא יעמוד על כך בנקל, בראותו שאין להבין כלל את הספר אלא בעזרת פירושו של ר' שמשון. חיזוק לדעה זו אפשר למצוא בדרכו הפסוידו-אפיגראפית של ר' שמשון במקומות אחרים ובעובדה שלא נודע הספר אלא דרך ר' שמשון. יכולתי להוסיף גם כמה חיזוקים לשוניים, אף שאין בהם צורך, כגון כמה שימושי לשון מיוחדים המצויים בספר קרניים ושכיחים גם בכתביו האחרים של ר' שמשון, ועל אחד מהם עמדתי במאמרי הנזכר בהערה 12, הערה 129. אפשר להצביע גם על רעיונות המצויים בספר קרניים ומפותחים בכתביו של ר' שמשון, ואף כתשובה על 'שאלה' שנשאל המחבר (ועל מקרה כזה עמדתי שם, הערה 81). יש לציין, שכתובת פנים עם פירושו היתה דרך ספרותית נפוצה למדי בדורותיו של ר' שמשון, ועל כמה דוגמאות נוספות הצבעתי שם, הערה 129.

על חלקם העיד אותו ר' אהרן שחיברם בעצמו, כגון ספר כתר
ישועה, שלא ראהו אדם מעולם חוץ מן המפרש ר' שמשון,²⁸
וספר פרח ציץ, שאותו אפילו המפרש חיפש ולא מצא.²⁹ בכך
מזכיר בעל ספר קרניים את ר' שמשון עצמו, שגם הוא ציין
בכתביו שמותיהם של ספרים רבים שחיבר ולא זכינו שיגיעו
לידינו.³⁰

מחברו המופלא של ספר קרניים הזכיר גם ספרים של
אחרים וגם אלה אינם ידועים ממקור אחר. הרי לפנינו
פסוידו אפיגראפיה דפסוידו אפיגראפיה, ונדמה שכאן הגיע
סוג ספרותי זה, הנפוץ בקבלה, למרום שיאו. צורות
רבות לבשה הפסוידו אפיגראפיה בקבלה, ודומה שאין המניע
להיווצרותן שווה בכולן. במקרהו של ר' שמשון אף ייתכן,
שהמונח פסוידו אפיגראפיה יש בו כדי להטעות. הרושם העולה
מקריאת הכתבים אינו כזה של 'זייפן שקול', השם בכוונה את
דברי עצמו בפי אחרים. נראה שמקורות הידיעה המיסטית
והמקורות הריאליים של הקבלה התאחדו בעולמו של המקובל
הזה, שלא הבחין ואף לא שאף להבחין בין חלום למציאות,
ויש להתייחס ל'ספרייה של מעלה' שלו כאל גילוי מיסטי

²⁸ ראה: ספר קרניים ופירושו, מאמר ג, דף ב ע"א ע"ב.

²⁹ שם, מאמר ה, דף ג ע"ב.

³⁰ על כמה מהם ראה במאמרי (לעיל הערה 12), הערות 143-147. אגדות רבות נרקמו
סביב ספרים אלה, והביאם בומבך בספרו (להלן בנספח), עמ' לג לו. בין אלה מעניין
הוא הסיפור מאוחר (מקורו בספר שרשרת זהב לר' שלמה גור אריה אינגרליב, תל אביב
תש"י, עמ' כא), שלפיו אמר הבעש"ט לתלמידו המגיד ממעזריטש, שלולי אבד ספר מחנה
דן היתה מתקרבת הגאולה. ספר זה הוא פירושו של ר' שמשון על הזוהר, ומזכירו ר'
שמשון פעמים רבות בכתביו. הפירוש הוזכר גם בעדתו של בעל 'יון מצולה' (ראה
להלן, הערה 118), ונראה מלשונו, שאף הוא לא זכה לראות ונראה שלא שמע עליו אלא
מפי ר' שמשון עצמו, או קרא עליו בכתביו.

מסוג מסויים.³¹ נראה, שר' שמשון אף לא עשה ניסיון רציני להסתיר את המקור המיסטי של ציטוטיו, וכלל בעצמו רמזיו אליו.³² עדות מרשימה לכך מצאתי בפירושו על ספר קרניים. במקום אחד³³ ציטט בעל ספר קרניים מאחד מן הספרים המופלאים הללו, וציינו שם בספר המגדנים.³⁴ בפירושו למקום העיר ר' שמשון, שלא ראה את הספר ועם זאת ראהו. ונראה שלא בעיני בשר ראהו אלא מלמעלה גילוהו לעיני רוחו. וזה לשונו:

פשפשתי חפוש אחר חפוש בחפש ירושלים³⁵ אחר ספר זה ולא זכיתי לראותו. ואיני יודע מי הקדוש חיברו וכתבו. השם יאיר עיני ויזיכני לראותו. ולשמוע אוזן שמעתי וראיתי³⁶ שחברו הקדוש והטהור רבינו הקדוש ר' יהודה הנשיא. וראיתי ספר זה ואמרו לי שהוא הוא אבל אינו. גם הר"ח (?) מביאו וכתב עליו שלא ראה אותו מימיו.

והנה, דווקא בזכות הפסוידו-אפיגראפיה המיסטית שלו זכה ר' שמשון לשאת חן בעיני משכיל בן המאה התשע-עשרה, שהיו

³¹ השווה דברי שלום, שבתי צבי, שם (הערה 23), עמ' 67: 'מתעוררת השאלה אם אין קשר בין הפסודואפיגראפיה הזאת הממלאת את כל כתבי ר' שמשון לבין המגיד הדובר אליו. אולי ציטטות אלו הן עצמן חלק מן ההתעוררות הנפשית הבאה לשיאה עם היווצרות המגיד'. נראה לי, שבציטט דלהלן יש מעין אישור לאפשרות קרובה לסברת שלום. וראה עוד להלן, הערה 66.

³² ראה לעיל, בסמוך להערה 17.

³³ מאמר ח, דף ה ע"ב.

³⁴ אמנם מצינו ספר בשם זה והוא מצוי בספריית ויקטוריה במלבורן (מספרו 1.1 וסימנו במכון לתצלומי כתבי-יד: 2312. ידידי, ד"ר משה אידל, העיר לי על ספר זה), אבל נראה שלא לספר זה הכוונה. הציטט שבספר קרניים לא נמצא בכתב-יד זה.

³⁵ על-פי צפניה א, יב.

³⁶ על-פי איוב מב, ה, בתיאור התגלות ה' לאיוב!

רציונאליסט ומתנגד לקבלה. דווקא ר' שמשון, שבו הגיעה לשיא נטיית המקובלים להיסגר בעולמם הרוחני הפנימי על חשבון המציאות החיצונית, דווקא הוא, שעל גילוייו המיסטיים הרבים עוד נדבר להלן ונזכיר גם את התוכן הדימוני אפוקליפטי של משנתו, דווקא עליו כתב נחום ברילל את הדברים הבאים:

מהדוגמאות האלה נכוונתו לציטטים מדברי ר' שמשון שהביא קודם לכן] אנו רואים כי לא כדרך רוב המתעסקים בקבלה אשר כל חכמתם תבולע והיא תופיע כמו אופל צלמות ולא סדרים והם זרעו ובררו וטחנו ואנו אין לנו מה לאכול, דרכו של ר"ש אסטרופולי כי אף אם כל דבר ודבר הנמצא במדרש הנעלם או במדרש פליאה ובכתבי האר"י ובספרי קבלה כל אלה היה קדש קדשים אצלו, מכל מקום בחן ובדק היטב למען הכיר יסודו ומוצאו בהשכל ודעת ובינתו העמוקה עמדה לו למצוא אמתתו...³⁷

ולא חש ברילל, שהצלחתו הגדולה של ר' שמשון בפירוש מאמרי הקבלה קשורה היתה גם בכך, שר' שמשון עצמו היה מחדשם של רוב המאמרים.

עם זה, בצד המאמרים הפסוידו אפיגראפיים מצויים גם מאמרים רבים ממקורות אמיתיים, ולא קל להבדיל ביניהם. וגם מקורותיו האמיתיים פירש ר' שמשון בכשרון ובשנינות

³⁷ ברילל, שם (הערה 19), שם.

בלתי רגילים. ואף שאין לומר, שכיוון לפשטי המאמרים ולכוונת אומריהם, הרי גימטריאותיו ורמזיו עולים יפה עם לשון המאמרים והדברים שמחיים כביום נתינתם, עד שהיה ביסוד האמת שבהם לסנוור אפילו את עיני משכיל כנחום ברילל. אמת זאת איננה, לדעתי, אלא אמיתו הפנימית של ר' שמשון. נראה לי, שגם את כשרונו הפרשני יש למנות בין התופעות המיסטיות שהרכיבו את עולמו. אין כאן, כפי שוודאי סבר ברילל, עיסוק אינטלקטואלי שיטתי ומכוון מצדו של ר' שמשון בפירוש מאמרי קבלה קשים. ככל הנראה נתגלו לר' שמשון פירושים כאלה כגילויים מבחוץ, שלא כווננו על-ידי תודעתו. לעיתים כללו הגילויים גם את המקור וגם את הפירוש עליו, ולעיתים לא כללו אלא פירוש למאמר שהיה ידוע לו. ועוד נדון להלן במאמר ידוע של חז"ל, שהעיד עליו ר' שמשון במפורש, שפירושו עליו בא לו מלמעלה, ובמקרים אחרים רמז לכך בלשונו.³⁸

אכן, אין זו השערה בלבד, שפירושו של ר' שמשון מקורם בגילויים מיסטיים. רבות על כך העדויות שבידינו. אבל נראה, שבמקרים שונים נשאו גילוייו של ר' שמשון אופי שונה, ומן הראוי שנבחין בין סוגי הגילויים. ואכן, עדות שבידינו מבן דורו של ר' שמשון ולפיה היו לו לר' שמשון

³⁸ על המאמר המפורש ראה להלן, לאחר הערה 132. לעיתים מצוין ר' שמשון, שסודות מסוימים 'קיבלתי בלחישה' (ספר קרניים, מאמר ו, דף ד ע"ב; ספר ליקוטים, זולקוא תקנ"ג, בדף האחרון; כתב-יד בודלי, שם [הערה 19] מב ע"ב) ונראה לי שהכוונה לגילוי מלמעלה, אך שלא כך הכוונה במקור המליצה בבר"ר ג, ד.

סוגים שונים של גילויים מיסטיים.³⁹ סוג אחד מאלה המנויים שם הוא, כנראה, הגילוי המתעורר באמצעים מאגיים, באמצעות שמות קדושים, וייתכן שלעיתים נזקק ר' שמשון לפעולות ולהשבעות כדי להשיג את כשרונו הדרשני המופלא. שם קדוש היה לו לר' שמשון ונקרא 'שם הדורש', והוא מסוגל כנראה לגרום לדרשה אוטומטית, ממש כשם ש'שם הכותב' מסוגל לכתובה אוטומטית. (כידוע, על בעל הזוהר העידו אחדים מבני דורו, שהיה לו 'שם הכותב' ובאמצעותו כתב את ספרו.⁴⁰) 'שם הדורש' יוצא מאותיות הפסוקים הראשונים של פרשת האזינו, שהם הקדמת משה לשירתו ובקשה שיצאו דבריו מפיו קולחים ושוטפים, ומתאים שיימצא בפסוקים אלה השם הקדוש המסוגל לדרשה אוטומטית. אמנם אין עדות בידי על

³⁹ עדות זו הוסיף מעתיק כתב-יד בודלי (לעיל, הערה 19) בראש אחד מסודותיו של ר' שמשון. מעתיק זה היה בן דורו של ר' שמשון, הוא ר' צבי הירש הורוויץ בעל ספר אספקלריה המאירה (וראה דברי שלום, שם [הערה 7]). וזה לשונו בדף מד שם: '...מפה קדוש קדושים, איש אלקים, רוח ה' דבר בו [נעל-פי שמ"ב כג, ב], והופיע רוח הקודש לפעמו [נעל-פי שופ' יג, כה]. הפסוק מדבר על השופט שמשון], אשר העידו עליו בודאי [= בעדות נאמנה], שהיה משולח אליו א' מן השרפי' [נעל-פי ישע' ו, ו] מן המעופפים [השווה ישע' יד, כט; ישע' ו, ב. ואולי כבר כאן רמז לאליהו הנביא, שאיתא בזוהר ח"א יג, א: 'ועוף יעורף (בר' א, כ) דא אליהו'] קטיר חרצין [= אזור מתניים. והוא כינוי לאליהו הנביא בעקבות מל"ב א, ח. אף בזוהר, ח"ג קמד, ע"ב אידרא רבא, במקום לנקוב בשמו של אליהו מכנה אותו רשב": "חגיר חרצין מאריה דשערי"], הוא [= אליהו] אזור אור כתורתו של ר' מאיר [לפי בר"ר כ, יב; "כתנות עור (בר' ג, כא) בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב כתנות אור". ושולב כאן דרש זה עם 'אזור עור' האמור באליהו, כדלעיל. ומצאנו תמונת אור בקשר למגיד של ר' שמשון גם במקום אחר – ראה להלן, הערה 46]. מנהיר בהלכה (על-פי עיר' יג ע"ב, אך אינני חושב, שיש כאן רמז לעיסוק הלכתי של ר' שמשון] מכל מקום מעצמו נרמז למקוריות הרבה של ר' שמשון, שמקורה מיסטי, וראה גם להלן לפני הערה 77], עפ"י סודו' סתרי הקבלה ויחוד שם אמתת שמותיו של הקב"ה [נרמז לייחודי שמות הקודש, שהוא אמצעי מיסטי מקובל ומפותח במיוחד בקבלת האר"י]. שמו נודע בשערים [נעל-פי מש' לא, כג] מוהר"ד שמשון מאסטרופאלי וכל דבריו דברי נביאות [=נבואה. ואולי יש כאן גם רמז לכך, שלא נמצאו מקורות לדברי ר' שמשון, ולפי שימוש הלשון "דברי נביאות" בכ"ב יב ע"א] ממש'. (עתה נדפס הקטע גם בספר ניצוצי שמשון – כנזכר להלן בנספח – עם כמה אי-דיוקים, כגון 'רוח ה'' במקום 'רוח הקדש')

⁴⁰ כך כתב ר' יצחק דמן עכו, ונשתמרו דבריו בספר יוחסין לר' אברהם זכות. הדברים חזרו ונדפסו בספרו של י' תשבי, משנת הזוהר, א, ירושלים תשי"ז, עמ' 29.

שימושו של ר' שמשון ב'שם הדורש' (מלבד העדות דלעיל, שהוזכר בה רק עיסוקו בייחודי שמות בכלל), אבל מצאתי בכתב-יד את פירושו המדויק של ר' שמשון על שם זה, המכיל את מבנה אותיותיו וגימטריאות הקשורות בו (אך לא נמצא שם כל ביאור על דרך פעולתו של השם).⁴¹ ואם כל כך בקי היה ר' שמשון בשם כזה – מה ימנע בעדו מלהשתמש בו?

בעוד ששאלת שימושו של ר' שמשון ב'שם הדורש' עדיין צריכה עיון, אין כל ספק שנזקק לאמצעי מיסטי אחר: לר' שמשון נתגלו דמויות שלא מן העולם הזה והם שגילו לו את רזי הקבלה ופירושיהם. כבר ראינו לעיל, שנשמת ר' נתן שפירא ירדה ממקומה שבגן-עדן ונתגלתה לו לר' שמשון לפרש לו שורה קשה בפיוט ידוע לשבת נחמו.⁴² אך ודאי לא היה

⁴¹ דברי ר' שמשון מצויים בכתב-יד בודלי (לעיל, הערה 19), דף מב-ג. (ועתה נדפסו בספר ניצוצי שמשון – כאמור להלן בנספח – עמ' קיח – קכג). הדברים מובאים בפירושו לציטט מספר הפליאה, אך נראה שגם דברי פליאה אלה הם חידושו של ר' שמשון. במהלך פירושו כתב ר' שמשון, שהוא מסתמך על דברי ספר ברית מנוחה, והפעם ההסתמכות אמיתית היא והדברים נמצאים שם. ראה: ברית מנוחה, ירושלים תשי"ט, נה ע"ב. ספר ברית מנוחה הוא המקור הראשון הידוע לי המזכיר את 'שם הדורש'. (בנוסח הנדפס של 'ברית מנוחה' מצינו את הלשון 'שם לדרוש' ולא 'שם הדורש', כפי שכותב ר' שמשון). ר' שמשון מזהה שם זה עם 'שמה קדישא עילאה' היוצא מפסוק ראשון של פרשת האזינו, לפי הזוהר ח"ג רפו, ע"ב. זיהוי זה מצוי גם בספר מקדש מלך, הוא פירוש הזוהר לר' שלום בוזגלו, בפירושו על אתר. המאמר הנזכר לעיל של ר' שמשון עטוף כולו מסתורין, ורצוף קיצורים ואזהרות שלא לגלות את הדברים (וזאת במידה רבה יותר מאשר בשאר כתביו), ומסתיים בנוסחה המיסטית: 'והוא רחום יכפר בעדי' (ראה להלן, הערה 49 ולאחריה). המאמר עוסק רובו בענייני הגאולה על דרך שמות הקודש, מפרש את לשון התפילה 'ובא לציון גואל', ומזכיר 'שהגאולה תהיה בשנת ת"ח (ראה להלן, הערה 114 ובסמוך לה). ולא זו בלבד אלא שמציין שמות קדושים הקשורים ת"ח' חקוקים הם על קודקודיו של משיח בן-דוד (ראה לעיל, הערה 13). מיד לאחר מאמר זה מובא בכתב-היד מאמר על שם קודש אחר, והפעם על כזה המסוגל לזכירה. עוד על שם הכותב ושם הדורש ושימושם בספר תיקוני זוהר ראה עתה עמוס גולדרייך, 'בירורים בראייתו העצמית של בעל תיקוני זוהר', בתוך: מיכל אורון ועמוס גולדרייך (עורכים), משואות: מחקרים... מוקדשים לזכרו של פרופ' אפרים גוטליב ז"ל, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 459-490.

⁴² ראה לעיל, הערה 19.

זה המקרה היחיד ולא הדמות היחידה מן העולם העליון דגילתה עצמה לפני המקובל הזה. בספרות הקבלה פזורות עדויותיהם של מקובלים רבים, מהם בני דורו של ר' שמשון ומהם מחזיקי מסורות בדורות מאוחרים, וכולם מספרים על 'מגיד',⁴³ שהיה נגלה לר' שמשון ומגלה לו סודות עליונים. אין כל ספק, שמקור הידיעות הללו הוא ר' שמשון עצמו, אף שנמנע כנראה מלהזכיר את המגיד בכתביו.

ראשונה בחשיבותה היא עדותו של ר' נתן הנובר, שכנראה עמד בקשרים עם ר' שמשון,⁴⁴ וזה לשונו: 'ובא מלאך המגיד אליו [= אל ר' שמשון] בכל יום ולמד עמו סתרי תורה'.⁴⁵ ובלשון המליצה של בעל 'צער בת רבים': 'היה לו [= לר' שמשון] נר מלפני הגבורה'.⁴⁶

מי היה 'מגיד' זה? לפי הלשון 'מלאך המגיד' לא היתה זו נשמת נפטר סתם, כדוגמת נשמתו של ר' נתן שפירא. אפשרות קרובה היא, שהיה זה אליהו הנביא, שהפך כידוע למלאך וראוי לכינוי זה, ועוד שדרכו להיגלות לגדולי המקובלים (כגון ר' יצחק סגי-נהור והאר"י) ולגלות

⁴³ על תופעת ה'מגיד' בכלל, ועל זה שנגלה לר' יוסף קארו בפרט, עיין: R.J.Z. Werblowsky, *Joseph, Karo, Lawyer and Mystic*, Oxford 1962, בעיקר בפרק השני, הרביעי והשנים-עשר.

⁴⁴ ראה לעיל, הערות 20-22.

⁴⁵ הפיסקה שממנה נלקח משפט זה תובא להלן, לאחר הערה 117.

⁴⁶ הפיסקה שממנה נלקח משפט זה תובא להלן, לאחר הערה 121. לעניין האור הקשור למגיד ראה גם לעיל, הערה 39.

להם סתרי תורה. ואכן מצאתי עדויות בני דורו של ר' שמשון, המעידים שלא אחר היה מגידו אלא אליהו הנביא.⁴⁷

באלו נסיבות היה המגיד מתגלה לר' שמשון? האם יכול היה ר' שמשון לכוון את שנת בואו או לקרוא לו כרצונו? ההיה המגיד מתגלה גם ביום או רק בחלום הלילה, כמו שהתגלתה נשמתו של ר' נתן שפירא? לפי העדויות הנדפסות אי אפשר להשיב על שאלות אלו. אין לדייק מדברי הנובר – 'ובא מלאך המגיד אליו בכל יום' – ולומר דווקא ביום ולא בלילה, גם אין ללמוד גזירה שווה מהופעת המגיד (שתידון להלן), שבה התריע לפני ר' שמשון על גזירת ת"ח הממשמת לבוא והיתה, כפי המסתבר, ביוזמת המגיד ובלי אתרעותא דלתתא, שהרי מקרה מיוחד היה זה ואולי בדרך כלל הקדים ר' שמשון מעשה להופעת המגיד. ואולי אפילו אז נהג כך כפי שנעשה לגבי סמאל, שבמסורת נמסר, שלפני הגזירה השביע ר' שמשון את השטן כדי להשפיע עליו שיחזור בו ממחשבתו הרעה,⁴⁸ ובדומה לסיפור הידוע על ר' יוסף דיילה ריינה, שהשביע את אמון-מנא ואסרו בשביל להביא את הגאולה. ואכן מצאתי בכתב-יד עדות מאלפת מאוד בעניין דרך התגלות המגיד, וזה לשונה: 'ואף גם זאת יהא לכם לדעת שהגאון [= כשהגאון] הנ"ל [= ר' שמשון] רצה לשמוע מפי המגיד, אמר קודם משכבו בלילה: והוא רחום

⁴⁷ עדות אחת של בן דורו נידונה לעיל, הערה 39. שם נזכר אליהו הנביא לצד רוח הקודש שפינעמה את ר' שמשון. שני אלה נזכרים גם במקום אחר, בשער ספר ליקוטי שושנים (חמו"ד) ושם נאמר, שר' שמשון היה בעל רוח הקודש ונגלה לו אליהו. עדות נוספת מצויה בספר זבח פסח, שם (הערה 2), עמ' 13.

⁴⁸ ראה להלן, הערה 108 ואחריה.

יכפר עוון⁴⁹ ותכף בא המגיד אצלו⁵⁰. מכאן אנו למדים, שגילויי המגיד היו בחלום הלילה, ור' שמשון יכול היה לעוררם מלכתחילה. קודם משכבו, בכעין 'שאלת חלום'.

עניין רב מאוד יש בנוסחה 'והוא רחום יכפר עוון', שהשתמש בה ר' שמשון לשם גילוי המגיד, והרבה אפשר ללמוד ממנה על אישיותו ועל המיסטיקה שלו. ולעומת זאת מצינו שימוש אחר בספרות הקבלה, שפסוק זה ישמש כאמצעי מיסטי⁵¹, ולעומת זאת מצינו שימוש בפסוק לטיהור וכפרת עוונות, ומטעם זה נהגו לאומרו בשעה שהיו מלקים את החוטא⁵². השימוש המיסטי של ר' שמשון קשור לכך: כדי לאפשר למלאך המגיד להתגלות ולגלות את סתרי התורה העליונים, צריך האדם לכפר על עצם הוויתו השפלה. העיסוק בסודות העליונים ובסתרי תורה. עם זאת שהוא העיסוק הנעלה ביותר וחייב אדם להקדיש לו את חייו, כרוך הוא גם בהרגשת חטא ועוון. גילוי הסודות של מעלה בעולם השפל של מטה יש בו פגיעה בכבודו של מלך. מתח זה שבין הגילוי והכיסוי נעוץ הוא בתורת הסוד בעצם טיבה – בהיותה תורה מצד אחד ועניינה סוד מצד אחר. מתח זה הורגש היטב בתורת הקבלה מראשיתה. הפרובלימה בולטת מאוד כבר בעיסוק התלמודי

⁴⁹ תה' עז, לח.

⁵⁰ עדות זו מצויה בכתב-יד לונדון, שם (הערה 9), אחרי הסגולה הנידונה באותה הערה.

⁵¹ להבדיל מן התפקיד האנטי-דימוני הרגיל בספר הזוהר כנימוק לאמירת 'והוא רחום' לפני תפילת ערבית של חול (ראה, למשל, זוהר ח"ב קלה, ע"ב). עצם מנהג אמירת הפסוק לפני תפילת ערבית בחול קדם לזוהר, וראה המקומות המצוינים במחזור ויטרי, להלן בהערה הבאה.

⁵² מכות כב ע"ב. וראה ספר קב הישר לר' צבי הירש קאידאנובר, פרק לג. ראה גם: מחזור ויטרי, ירושלים תשכ"ג, עמ' 77, שפירש את מנהג אמירת הפסוק בתפילה על דרך כפרת העוונות.

במעשה מרכבה, שלא במקרה רוכז בפרק השני של מסכת חגיגה בפירוש ללשון המשנה: 'אין דורשין... במעשה מרכבה...'. ניסוח חריף מצאה הבעיה בספר הבהיר – ראשון הטכסטים הקבליים ממש. לפי ספר הבהיר, כרוך העיסוק המיסטי במידת היראה, שכן המיסטיקאי יודע שבכך שהוא מבקש את המלך – הוא מלכו של עולם – ובכך עובר הוא על מצוות המלך, שהמלך ציווה שלא יבקשוהו.⁵³ דילמה זו מצוייה גם בליבו של ספר הזוהר ומפותחת באופן מעניין ביותר בפתיחה לחלק העמוק ביותר שבספר – החלק הנקרא אידרא רבא. פתיחה זו מוקדשת להתלבטותו של ר' שמעון בר יוחאי בשאלה זו. המוצאת את ביטוייה בזעקתו: 'ווי אי גלינא ווי אי לא גלינא'.⁵⁴

אין כל ספק בעיני, שבדרך זו יש לפרש את בחירת הפסוק 'והוא רחום יכפר עוון' כאמצעי המיסטי של ר' שמשון, וראיה לכך תמצא כמעט בכל מאמר ומאמר בכתביו. מאמרים אלה רצופים התנצליות על גילויי הסודות העמוקים שהובאו בהם. ובלשונות ההתנצליות שולב לעיתים קרובות גם הפסוק 'והוא רחום יכפר עוון'. והנה מקצת מלשונות אלה: 'והענין פלא גדול ואסור לגלות יותר',⁵⁵ 'והענין פלא גדול והוא רחום יכפר',⁵⁶ 'וזוהו סוד נורא ונפלא... ואינו נאולי צ"ל:

⁵³ ספר הבהיר, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"א, סעיף ע"א.

⁵⁴ זוהר ח"ג קכז, ע"ב. בהקדמה זו לאידרא רבא עסקתי באריכות רבה במאמרי הנזכר בהערה 2.

⁵⁵ ליקוטי שושנים, כג, טור ד.

⁵⁶ שם כד, טור א.

ואיני] ראוי להרחיבו ולגלות פה,⁵⁷ 'ושאר הסוד יראתי
לגשת לפני מ"כ [= מעלת כבודו] והאל הקדוש
יכפר בעדי,⁵⁸ 'ואם הבנת שתוק כי א"א [= אי אפשר]
לכותבו בפי' (רוש) רק ברמז רמיזה והאל יכפר,⁵⁹ 'והדברים
הללו נפלאין ונוראין עין לא ראתן⁶⁰ והוא מרזא דרזין
ואסור לגלות יותר מפני הסכנה הגדולה, ויש להם עניינין
נפלאין והקיצור יפה ודי בזה והוא רחום יכפר בעדי כרחמיו
וכרוב חסדיו⁶¹ בריך שמי' לעלם ולעלמי עלמיא ית' וית'
זכרו לעד ולנצח נצחין ויתרומם ועד [אולי צ"ל: לעד]
אמן'.⁶²

אמנם עליי לציין, שלשונות אלה – ועוד רבים כיוצא
בהם – אינם מעידים רק על מקורם המיסטי של הדברים. קצתם
מעידים בעיקר על הצורך לשמור את הדברים בסוד. והלשון
'ואסור לגלות יותר מפני הסכנה הגדולה', לשון השגורה
הרבה אצל ר' שמשון (לעיתים בנוסח: 'מפני סכנת נפשות'),
מכוונת גם לסכנת הגוף – מפני חמת הגויים, שכן זו לשון
השכיחה במאמרים בעלי מגמה אנטי-נוצרית חריפה.⁶³ ובאמת
קשה להפריד את היסוד המיסטי משאר יסודות, שהרי סודות
שנגלו מלמעלה טבעם שהם עמוקים וזקוקים לשמירה. אבל

⁵⁷ שם כ, טור ב.

⁵⁸ שם כא, טור ג, בסוף הגילוי משמים על עניין 'גדולה תשובה' (ראה להלן, הערה
132 ואחריה). הלשון מושפעת מדה"ב ל, יח, ובפסוק זה וכיוצא בו השתמש ר' שמשון
לצורך זה לעיתים קרובות.

⁵⁹ בכתב-יד בודלי, במאמר הנזכר בהערה 41 לעיל.

⁶⁰ על-פי יש' סד, ג.

⁶¹ שילוב של שלושה פסוקים: תה' עח, לח; דה"ב ל, יח; ישע' סג, ז.

⁶² בכתב היד, שם.

⁶³ כגון ספר קרניים, מאמר ג, דף ב ע"א. עסקתי בכך בהרחבה במאמרי הנזכר בהערה
12, ובהערה 202 בו הבאתי גם תקדים לשימוש כזה בלשון זה.

לפי העדות דלעיל נראה, שכל מקום שנמצא את הלשון 'והוא רחום' יש לו גרון מיסטי מסוים, אך שבדרך-כלל מופיע הפסוק בסוף המאמר כהתנצלות ולא בתחילתו, כפי שיש לצפות מנוסחה הבאה להזמין את המגיד מן השמים. יוצא מכלל זה הוא אותו מאמר, שבו בא הפסוק גם בסופו וגם בתחילתו, בלשון: 'אגלה ברמז ויצא כברק חיצו לפני'⁶⁴ והוא רחום יכפר עון'. ובאמצע המאמר מצאנו במפורש: 'ומגודל אהבתו דמר אגלה רזא דנא מה דאתגלי לי בחלום בחזיון ליל בנפול תרדמה על כל האנשים'⁶⁵ והוא רחום יכפר'.⁶⁶ ביטויים אחרים שיש בהם רמז מיסטי מסוג זה אפשר למצוא בסיום מאמר בלשון: 'והרימותי ידי לאל עליון',⁶⁷ וכן בסיום מכתב בלשון: 'אראה בנחמה שגיליתי להוד כת"ר [= כבוד תורתו]

⁶⁴ כך בכל הנוסחאות, להוציא כתב-יד לונדון (לעיל, הערה 9), שם כתוב: 'ויצא לדרך לפני' (אולי בהשפעת תה' פה, יד. בתיאור התגלות האל). 'ויצא כברק חיצו' הוא לשון הנביא (זכ' ט, יד) בתיאור התגלותו של האל ונראה שיש לביטוי זה משמעות מיסטית, אף שר' שמשון השתמש בו כאן גם כדי להביע את דרך הרמז והקיצור שהוא נוקט.

⁶⁵ איוב לג, טו. וכבר במקורו עוסק הפסוק בהתגלות ממרום.

⁶⁶ מאמר זה כולו נכתב כפירוש על ציטט מכתבי האר"י, מספר פלאות רבות, עם ציון הפרק והעמוד. ספר זה לא היה ולא נברא, ראה על כך: ג' שלום, 'כתביו האמיתיים של האר"י בקבלה', קרית-ספר יט (תש"ב-תש"ג), עמ' 194. העובדה שציטט כזה מופיע במאמר שמקורו מיסטי יש בה ראייה נוספת למקורה המיסטי של התופעה הפסוידו-אפיגראפית אצל ר' שמשון (ראה לעיל, הערה 31 ובסמוך לה). בכמה מקומות (כגון בנוסח שהובא מארץ-ישראל – ראה לעיל, הערה 9) מובא כל המאמר בצורת מכתב ששלח ר' שמשון כתשובה על שאלה שנשאל אודות דברי האר"י, ויש לפקפק אם באמת נשאל ר' שמשון על כך. ואכן, בספר ליקוטי שושנים חסר ניסוח כזה, והמאמר מובא סתם ולא כתשובה על שאלה. מעניין לציין, שבנוסח שב'ליקוטי שושנים' חסר גם עניין התגלות הפירוש לר' שמשון בחלום הלילה, ובמקום המשפט שהבאתי כאן בפנים כתוב שם רק: 'נ"ל' (=נראה לי).

⁶⁷ ליקוטי שושנים כא, טור ד, בסיום המאמר על השופט שמשון (ראה להלן, הערה 85). המליצה היא על-פי בר' יד, כב, ובתרגומה הארמי נקט ר' שמעון בר יוחאי כפתיחה לאחר מן המאמרים המיסטיים העמוקים ביותר שבזוהר (ח"א סה, ע"ב. ונדפס גם בח"כ רסח, ע"ב). הפסוק משמש כאן כמו בזוהר כתפילה ובקשת כפרה המלווה סודות עמוקים. וכן כשבועה (כך כבר במקור המקראי) המציינת את בטחונו העמוק של המקובל באמיתות דבריו ובמקורם האלהי.

מה שללבי לא גליתי',⁶⁸ לשון זו יש בה, לדעתי, כדי להעיד על מקורו החיצוני והעליון של הגילוי, שאפילו לא נתערב כראוי בתודעתו של האדם שנתגלה לו. גם לשון הענווה המופלג שבחתימת אותו מכתב: 'שקץ מאוס שפל וגם נמאס' (ראשי תיבות השם שמשון), יש בה כדי להעיד על אותו הלך רוח מיסטי הבא לידי ביטוי בשימוש בפסוק 'והוא רחום'. דווקא הביטול העצמי והכפרה על ה'אני' הם תנאי לגילוי המיסטי. ואכן, גם לשונות אחרים של ענווה מופלגת מצינו בכתביו.

*

נעבור עתה לדון בתוכן גילוייו של ר' שמשון. אפשר לצפות, שדבריו יצטיינו במקוריות רבה, שהרי אין מטריחין את אליהו הנביא מן השמים כדי שיגלה דברים ידועים ומצויים בספרים. (ואמנם מצינו, שגילוי אליהו מיוחס דווקא למחדשים הגדולים שבין המקובלים, כגון ר' יצחק סגי-נהור והאר"י.) ואכן, כל המעיין בכתביו ר' שמשון יתרשם מן האוסף המגוון של שמות ושדים המאכלסים את כתביו מבלי שנמצא להם מקור בספרים הקדומים.⁶⁹ נראה שכפי שגילה המגיד לר' שמשון ספרים חדשים ופירושים מקוריים, כך גילה לו גם שמות הקדושים ושדים לא נודעו ולא שערס אבותיו. כנראה

⁶⁸ הובא לעיל, הערה 19. הלשון על-פי סנה' צט ע"א.
⁶⁹ וכבר ציין זאת שלום במקומות המנויים לעיל (הערה 23), שם.

חשו בכך גם מקובלי דורו של ר' שמשון. אלה התייחסו בסלחנות (או בהערצה) למקוריותו הרבה, ותירצו אותה על דרך המגיד. דוגמא מובהקת לכך הוא תלמידו של ר' שמשון, ר' יעקב קופיל זסלבר, שעל קרבתו לר' שמשון העיד בזה הלשון: 'בכל ע"ש [= ערב שבת] קודש הלכתי אני וחברי שהיה גיסו⁷⁰ אצלו והגיד לנו דף אחד זוהר מהפרשה השייך לאותו שבוע'.⁷¹ ולאחר שהביא בספרו את דברי ר' שמשון, שפירש מקום אחד מסידור התפילה כאילו כוונתו על שר היס שנקרא בשם 'רדל', העיר התלמיד בזה הלשון:

דברי פי חכם חן⁷² ושפתים יושק (!)⁷³ והוא כתפוח במשכיות של זהב,⁷⁴ כי לא שמעתי משום אדם בעולם ולא

⁷⁰ גיס זה היה בוודאי ר' יצחק מוכיח, שהיה עד שנת ת"ח אב-בית-בין בקהילת ססלב, עירו של ר' יעקב קופיל בעל העדות שלפנינו, המכונה זסלבר. ר' יצחק היה בעלה של אחותו של ר' שמשון ואביו של ר' פסח, המוציא לאור של כתבי דודו ר' שמעון מאוסטרופוליה (ראה לעיל, הערה 3). אחרי גזירות ת"ח הלך ר' יצחק לעיר זולקוא וקדם שם לבנו ר' פסח במשרת 'מגיד'. על כך העיד אחד מצאצאיו, שאביו המשיך את השלשלת והיה אב-בית-דין בקהילה זו – זולקוא. בעל עדות זו הוא ר' צבי הירש בן רפאל, וכך כתוב בשער ספרו 'עבודת השיר' (זולקוא תקל"ג): 'ועל הטוב יזכר שם המחבר צבי הירש בהרבני מוהרר רפאל הלוי ז"לה שהי' ראש ב"ד בק"ק זאלקו' יצו' נין ונכד להרב הגאון מהורר יצחק שהיה אב"ד בק"ק זאסלב ובעת הבריחה מאוקריינה בא לכאן ק"ק זאלקווא ונתקבל למגיד משרים וכשנתבקש בישיבה של מעלה קם לו תחתיו למלאות מקומו ה"ה הרב המקובל מהורר פסח ונתקבל למגיד בק"ק זאלקווא הנ"ל והניח אחריו ברכה חידושי תורה על גמפ"ת ועל הפטורות אמרי נועם כתבי' על מאה ביגין המונחים באמתחת בנו הרב המאה"ג שמשון נ"י אב"ד בק"ק ראורי יצו' וה' ברחמיו יעיר לב א' מהנדיבים להזיל זהב מכיסו להוציא לאור תעלומו' חכמה של הרב המגיד מהורר פסח הנ"ל. ואשתו של א"א זקני הרב הגאון מהורר יצחק הנ"ל היתה אחותו של איש האלקים הרב שמשון אסטרפאליער...'. ר' יצחק זה היה בן אחיו של ר' יחיאל מיכל מנמירוב, שנהרג על קידוש-השם בגזירות ת"ח, את שרידי כתביו של דודו זה הוציא לאור בספר שברי לוחות (ראה להלן, הערה 114). וראה את הערת המו"ל, יעקב חיים זעליג, במהדורת ורשה תרע"א של ספר זה, ד ע"ב).

⁷¹ ספר נחלת יעקב לר' יעקב קופיל זסלבר, זולצבך תמ"ו, ז ע"א. והביאו ברילל, שם (הערה 19).

⁷² קהלת י, יב.

⁷³ על-פי משלי כד, כו.

⁷⁴ על-פי משלי כה, יא.

מצאתי באיזה ספר ששמו של הממונה על⁷⁵ היס כך הוא.
אעפ"כ לא נכחד ממני⁷⁶ מלכתוב, מפני שידוע לרבים
שרוב דבריו היו ע"י מגיד שהיה אצלו.⁷⁷

הבוזן את דברי ר' שמשון ביתר עמקות יווכח לדעת, שאין
בהם רק פירושי מאמרים תמוהים מספרים תמוהים על דרך
דימונים משונים, אלא שיש קו רעיוני אופייני המשותף לרוב
המאמרים. מכנה משותף זה הוא הרעיון, ששמות הקדושה
ושמות הטומאה שווים זה לזה בגימטריה, ולכן יש בכוחם
של שמות הקדושה, 'לבטל' (מלה זו חוזרת בכתביו שוב ושוב)
את שמות הטומאה ובכך להביא את הגאולה, שכן השמות זהים
במידה רבה עם נושאייהם. כך, למשל, פירש ר' שמשון את
סימני מכות מצרים (דצ"ך עד"ש באח"ב) כמרמזים הן על שמות
מלאכי חבלה הן על שמות מלאכי גאולה, שכן 'במה שהקב"ה
מכה בו מרפא הגלות', וכן מרמזים אותם שמות עצמם גם על
השם דוד בן ישי. נראה שאין פירוש זה בבחינת אינפורמציה
תיאורטית בלבד, ולא חינם נמסר במסורת, שיש באמירת
הפירוש סגולה גדולה, ומסתבר שעיקרה הוא קירוב הגאולה.⁷⁸

עיון נוסף בפרטי הדימונולוגיה של ר' שמשון יגלה בה
פן נוסף ואקטואלי – הוא הקו האנטי-נוצרי. חלק ניכר מן
הדימונים הנזכרים מקורם במונחים נוצריים שהולבשו בלבוש

⁷⁵ כך במקור. אצל ברילל: 'של'.

⁷⁶ אצל ברילל: 'ממנו'. על-פי הושע ה, ג.

⁷⁷ במקום הנזכר לעיל לעיל בהערה 71. והשווה העדות שהובאה לעיל, הערה 39, שלפיה
היה ר' שמשון 'מנהיר בהלכה בכל מקום מעצמו... וכל דבריו דברי נביאות ממש'.

⁷⁸ העניין מצוי בספר קרניים, מאמר ט, דף ט ע"א. ודנתי על כך במאמרי, שם, הערה

זה, או בכינויי גנאי לנוצרים ולאליהם ולאיימו ולתורתו, שהיו שכיחים בספרות היהודית. כל אלה הפכו שדים חיים בכתבי ר' שמשון וכנגדם נמצאו שם גם השמות הקדושים המקבילים להם והמבטלים אותם.⁷⁹

אין אמנם חידוש תיאורטי רב בתורה זו, וחלק מפרטיה אף מצויים במקורות קודמים,⁸⁰ אבל האינטנסיביות של הופעת הרעיון אצל ר' שמשון, ומידת המעורבות האישית והמימד המיסטי והמאגי הנלווים אליו – מיוחדים הם לר' שמשון. ואכן, רושם רב השאירו כתביו של ר' שמשון והשפיעו השפעה מכרעת על תולדות הקבלה בדורות הבאים, ורבים השתמשו בדבריו. לעיתים גם הוצאו הדברים מהקשר המקורי: בימי המחלוקת הגדולה בין השבתאים ומתנגדיהם נזקקו שני הצדדים לתיאורים הדימוניים של ר' שמשון, אף שבמקורם כוונו כנגד הנוצרים, וכל מחנה פירש אותם כנוגעים לצד היריב.⁸¹

אין לראות ביחסו של ר' שמשון כלפי הנוצרים תורה תיאורטית בלבד. מלחמה מעשית יש כאן, שניהל ר' שמשון כנגד הנוצרים ודתם. אבל לשון 'מעשי' הננקט כלפי מקובל כר' שמשון, שאין לו עולם כי אם עולם הרוח, אינו עניין למעשים פוליטיים או צבאיים; במעשים מיסטיים ומאגיים הכתוב מדבר. אבל אלה אופניסיביים ומושחזים ומעשיים לא

⁷⁹ על פרטי הדבר דנתי באריכות במאמר הנזכר בהערה 12.

⁸⁰ גם זאת הראיתי שם. בעיקר הושפע ר' שמשון מחברו, ר' נתן שפירא, בעל ספר מגלה עמוקות. עליו כתבתי שם, בין הערות 30 ו-80.

⁸¹ על כך דנתי שם בהערות 113, 123, 163. שם דנתי גם בהשפעת ר' שמשון על מיכאל קרדוזו, הרמח"ל, ר' יעקב עמדין, ר' יהונתן אייבשיץ, ר' יצחק ספרין ור' נחמן מברסלב.

פחות מכלי הנשק הארציים. נראה שכיוון ר' שמשון בכתביו להפיץ את כלי הנשק האלה בין בני ישראל וללמדם איך יאחזו בהם כדי להתגבר על הדימון הנוצרי ולהכניעו. כך, למשל, בפירושו לעניין ארבע הכוסות של ליל פסח. ר' שמשון מלמד את הקורא איך בכוונות ידועות ובחישובים ידועים ישתמש בכוס היין הקשור לשם קדוש העולה בגימטריה 'דס', ובכך ישפוך את דם הקליפה הבאה להורגו. אין כל ספק בלבי, שיש כאן תגובה על עלילת הדם, אבל אין זו תגובה אפולוגטית – הרגילה בויכוח כזה – אלא כמעט ויש כאן מעין אימוץ תוקפני של טענת המעלילים.⁸²

אבל דומה, שאת עיקר המלחמה בנוצרים שמר ר' שמשון לעצמו. אמנם לעולם לא נמצא אצלו דרשות מפורשות על עצמו, אבל נראה, שמאחורי כמה דמויות, אשר העסיקו את מחשבתו, מסתתרת למעשה דמות עצמו. וראשון לאלה דמותו של השופט שמשון ששמו כשמו. על הקשר בינו לבין שמשון השופט שמשבט דן רמז ר' שמשון בשמות ספריו האמיתיים והמדומים, כגון 'דן ידין', 'מחנה דן', 'בן מנוח', ו'נזר אלוהים'.⁸³ לזיהוי כזה יכול להיות גוון משיחי, שכן שר-צבא המשיח עתיד לצאת משבט דן.⁸⁴ לעניין זה מעניינת מאוד הדרשה שדרש ר' שמשון על שמשון הגיבור,⁸⁵ דרשה המסתיימת במליצה

⁸² העניין מצוי בספר קרניים, מאמר ט, דף ט ע"א. ודנתי על כך במאמרי, שם, הערה 81.

⁸³ ראה שם, הערות 143, 145.

⁸⁴ זוהר ח"ג קצד, ע"ב. הייעוד המשיחי של שבט דן נפוץ בספרות הקבלה ונובע מברכת יעקב לדן (בר' מט, טז-יז). שם נמשל דן לנחש, וגם זה סמל משיחי הוא, כידוע.

⁸⁵ ליקוטי שושנים כא, טור ד.

מיסטית.⁸⁶ הדרשה אינה עוסקת בנקמת שמשון בגויים, אלא דווקא בדמיונו לעשו וליפת בן נח, דמיון שמקורו בגלגולי נשמתו.⁸⁷ ייתכן שגם כאן רמז ר' שמשון משהוא על עצמו, שכן מלחמתו הנואשת בנצרות יש בה כדי להעיד גם על קירבה מסוימת בינו ובינה, שהרי לפי התיאוריה הנזכרת נצחון הקדושה על הטומאה מתאפשר דווקא בגלל השוויון שביניהם בגימטריה. ואכן ניכר הדבר, שר' שמשון התעמק בכתבי הנוצרים ושזר בתורתו מוטיבים מתורתם.⁸⁸ ואולי רמז לכך במפורש: על ספר פלאי אחד, שהסתמך עליו ר' שמשון, הוסיף והעיר, שכולו לא נמצא אתנו 'כי שמעתי שגנבוהו עכו"ם'.⁸⁹

אף שלא הביא ר' שמשון בכתביו דרשות על מלחמת שמשון בפלישתים, קרוב להניח שאף פרק זה העסיק את מחשבתו. רמז לכך נמצא בסוף הדרשה הנזכרת על שמשון הגיבור, ששם רמז, מבלי שיכול היה לפרש, לסודות עליונים אודות שלוש מאות שועליו של שמשון, ואיננו יכולים אלא לשער לאיזה כיוון נוטים היו הדברים.

על שמשון הגיבור כתיב: 'ויהיו המתים אשר המית במותו רבים מאשר המית בחייו'.⁹⁰ לא מצאתי שהזכיר ר' שמשון את הפסוק הזה, אבל אולי זכר גם אותו כשעלתה לפניו דמותו של

⁸⁶ ראה לעיל, הערה 67. אין סתירה בין ההתלהבות המיסטית האופפת עניין זה לבין שאיבת עיקרי הרעיונות ממקור ספרותי – וראה ההערה הבאה.

⁸⁷ מקור הרעיון שבשמשון התגלגלו נשמות יפת ועשו הוא בספר גלי רזיא, מאהלו ב תקע"ב, דף מ"ב. ושם מקור גם לכמה מוטיבים אחרים שבדברי ר' שמשון בעניין זה.

⁸⁸ כך בעניין יונה בן אמיתי – כדלהלן.

⁸⁹ ספר קרניים, מאמר יג, דף יד ע"ב. הספר שר' שמשון מצטט ממנו כביכול הוא 'ספר עדינות חברו ר' שמעון הגדול'.

⁹⁰ שר' טז, ל.

שמשון הגיבור מתוך הזדהות עצמית, שכן, כפי שנראה להלן, הרבה לפני שנהרג ר' שמשון על קידוש השם ייעד עצמו לגורל זה. והוא לא ראה בכך תפקיד פאסיבי, אבל סבר שיהיה למותו חלק עיקרי במלחמתו למען עמו.

גורל זה של הנהרג למען גאולת ישראל הוא, כידוע, מנת חלקו של משיח בן-יוסף. ואכן עדויות בידינו, שהיו שראו בר' שמשון את משיח בן-יוסף, וזאת עוד בימי חייו,⁹¹ ויש יסוד להניח, שהוא עצמו היה מקורה של דעה זו. כך יש לדעתי יסוד אוטוביוגרפי מובהק בדרך שתיאר ר' שמשון את דמותו המשיחית של הנביא יונה בן-אמיתי. ר' שמשון פיתח מאוד את דרשת חז"ל, שלפיה יונה הנביא עתיד להיות משיח בן-יוסף. לדרשה זו צירף ר' שמשון מוטיבים נוצריים, שלפיהם היה יונה אב-טיפוס של ישו הנוצרי, אבל בהיפוך הדימוני הרגיל אצלו. כך הפך ישו בכתבי ר' שמשון להיות ההפך הדימוני של משיח בן-יוסף שבקדושה, ויונה בן-אמיתי, הוא משיח בן-יוסף, נתפש כ'מבטלו' של ישו.⁹²

דמות אחרת שהעסיקה מאוד את ר' שמשון היה ר' עקיבה, ראש מקדשי השם, וכמה וכמה מאמרים בכתבי ר' שמשון הוקדשו

⁹¹ כך מצינו בשער ספר ליקוטי שושנים (במהדורה החסרה שנת ומקום דפוס), וזה לשונו: 'כבר נודע עוד בחיים חיותו האיך שהיה [=ר' שמשון] בעצמו משיח בן-יוסף'. ייתכן אמנם, שאין זו אלא אגדה שבתאית, שהשבתאים חסרו להם משיח בן-יוסף ומילאו חסרונו בכמה צורות, וודאי התאימה להם לצורך זה דמותו של ר' שמשון. גם בומבך בספרו 'תולדות רבינו שמשון' (ראה להלן בנספח), עמ' יח, הביא מקור זה, והוסיף וציין, שהחזקה מלובלין (דברי אמת, פרשת ויצא) סמך על מיתתו של ר' שמשון וחשב שבכך נפטרו ישראל מעונש מיתתו של משיח בן-יוסף. נוסף על כך מצינו שהנביא השבתאי ר' צדוק מהורדנא ייחס לר' שמשון נבואה על בואו הצפוי של שבתי צבי ועל נבואתו של ר' צדוק. ראה דבריו בתוך גרשם שלום, מחקרי שבתאות (ההדיר יהודה ליבס), עם עובד, תל אביב תשנ"ב, עמ' 578.

⁹² להסברת עניין זה הקדשתי את מאמרי הנזכר לעיל בהערה 12.

לדמות זו. אין כל ספק בלבי, שגם בדיונו על ר' עקיבה, בעיקר לעצמו התכוון ר' שמשון. כמו בשמשון הגיבור, כך גם בר' עקיבה התגלגלה נשמת גוי, היא נשמת שכס בן-חמור.⁹³ אבל החשוב ביותר לענייננו הוא עניין מיתתו של ר' עקיבה על קידוש-השם. מיתה זו עשתה על ר' שמשון רושם כה רב, עד שראה את מיתתו שלו עצמו בדמות מיתתו של ר' עקיבה, ובהכנות שעשה לקראתה ניכרים מוטיבים הלקוחים מתיאורי מיתתם של עשרת הרוגי מלכות שבראשם ר' עקיבה.⁹⁴ מאידך גיסא, אם נעמוד על השקפתו של ר' שמשון אודות מיתתו של ר' עקיבה נראה, שיותר משהיא מתאימה לדמות של התנא, מתאימה היא לייעוד שהועיד לעצמו ר' שמשון. לפי התלמוד⁹⁵ מת ר' עקיבה מוות פאסיבי, וקידוש-השם שלו לא היה אלא עניין אישי בינו לבין אלהיו, שבו ביטא את אהבתו לקונו. אך ר' שמשון תפש את מיתתו של ר' עקיבה כמעשה מלחמה אקטיבי כנגד השונאים. מצוות 'ואהבת את ה' אלהיך' שאותה לפי המקורות הגשים ר' עקיבה במותו, התפרשה אצל ר' שמשון כנוסחה מאגית המשמשת כנשק כנגד מלכות הרשעה. סופי התיבות של המלים 'את ה' אלהיך' מצטרפים לשם-הקודש

⁹³ ליקוטי שושנים כ, טור ד, דומה שמקורו של עניין זה הובא בספר חסד לר' אברהם אזולאי, מעין ה, נהר כה, לבוב תרכ"ג, דף לז טור ד, וזה לשונו: 'עוד מצאתי כתוב שדינה בת יעקב נשאה ז' אלופים א' שכס בן חמור, ב'... ז' ר' עקיבא'. ואולי גלגול זה נזכר גם בספר גלגולי נשמות לרמ"ע מפאנו, ס' קלה, ירושלים תשל"ח, כו ע"ב. אף שלפי נוסח אחר ומתקבל על הדעת יש לגרוס שם: 'ר' עמרם חסידא' במקום 'ר' עקיבא'.

⁹⁴ ראה להלן, בסמוך להערות 111, 128. נראה שגם בומבך חש בכיוצא בזה, וכתב בספרו (שם), עמ' יח, בזה הלשון: 'ואכן בהרבה מקומות כותב רבינו מעניין רבי עקיבא ויציאת נשמתו באחד. והדבר מוסבר במה שכתבו שרבי עקיבא בן יוסף נשמת משיח בן יוסף. ולפי זה היה רבינו משורשו, וגם נהרג על קדוש השם כמוהו'.

⁹⁵ בבלי ברכ' סא ע"ב.

יתכה', המסוגל למלחמה נגד האויבים.⁹⁶ פירוש זה, יותר משהוא קולע לדמותו ההיסטורית של ר' עקיבה, מתאים הוא לדמותו של ר' שמשון מאוסטרופוליה. אכן ניכר גם הצד השווה בין שני האנשים: שניהם נמנו על בני העלייה שהם מועטים אבל מצויים בכל דור – מימיו של יצחק אבינו. אנשים אלה אינם מחזיקים בתורת המוסר הרווחת ובהלכה הפסוקה להמון העם, שלפיה אין להקריב קרבן אדם לאלהי ישראל. אבל בעוד שבדורו של ר' עקיבה עיקרו של קידוש-השם היה ביטוי של אהבת האדם לאלהיו, הרי ר' שמשון שאב מתורת הקבלה המאוחרת, שלפיה יש בקרבן האדם כדי לתקן את העולמות ולהביא את הגאולה,⁹⁷ והוסיף לכך את רוח המלחמה המאגית-דימונית שלו.

*

⁹⁶ דרשה זו הובאה בספר אספקלריה המאירה (לעיל, הערה 18), דף סד, טור ד, והמחבר סבור ('כמדומה לי' – בלשוננו) ששמעה בשם ר' שמשון מאוסטרופוליה. המאמר נדפס לאחרונה גם בספר ניצוצי שמשון (להלן בנספח), עמ' ק, וציין שם המהדיר, שבספר תשואות חן לר' גדליה מליניץ הובא המאמר בשם דודו של המחבר – ר' ליב. אבל לפי אופיו של המאמר, לדעתי, יש לקבל את ייחוסו לר' שמשון. שם הקודש 'יתכה' מצוי אמנם בקבלת האר"י (ראה: שער רוח הקודש, ירושלים תרע"ב, מא ע"א) והרבה עסק בו ר' נתן שפירא, חברו של ר' שמשון, בספר מגלה עמוקות שלו, אופן קצ"ה, והובאו דבריו במילון הקבלי 'רגל ישרה' לר' צבי אלימלך מדינרב, בערך 'כהת'.
⁹⁷ אמנם גם בספרות חז"ל מצינו, שמיתת צדיקים מכפרת על הדור (שבת לג ע"ב), ואפילו איתא שהקב"ה נהנה ממיתתם והריגתם (כך נראה לפי שהש"ר על שה"ש ו, ב), ושם בבוא אליו נפש נקי וצדיק כמו חתן לקראת כלה, ולשם כך עשוי הוא אפילו לחמוס נפשות מעולמו החוטא (מו"ק כה ע"ב). יש עם זאת לזכור, שדברים אלה נאמרו במליצת הספד הנוטה להגזמות). על רעיון המיתה כתיקון בספר הזוהר הרחבתי את הדיבור במאמרי הנזכר בהערה 2. פיתוח אחר של אותו רעיון ימצא הקורא בקבלת האר"י בספר הכוונות, בכוונת נפילת אפיים ובעיקר בכוונת קריאת שמע. שם דן האר"י בפרוטרוט גם בקידוש-השם של ר' עקיבא. על תורת המוסר של אברהם אבינו ושל יונה בן-אמייתי כמשיח בן-יוסף דנתי בחלקו השני של מאמרי הנזכר, וראה גם להלן, בסמוך להערה . 129

אכן, סבור אני שקידוש-השם לא היה רק המאורע שסיים את חייו של ר' שמשון מאוסטרופוליה; נדמה שהיה זה ייעוד שהתכונן לו כל חייו. עדות לכך תימצא בתפילה, שככל הנראה נתחברה בידי ר' שמשון והגיעה לידי חברו, ר' נתן הנובר, שהשתמש בה כמין חומר. תפילה זו היא בקשה שמבקש אומרה שיזכה לעמוד בניסיון בזמן קידוש-השם, ומבין השיטין מבצצת ממנה אף תקווה ותוחלת, שיזכה אומרה ליהרג על קידוש-השם ולא ימות במיטתו. וזה לשון תחילת התפילה:

יהי רצון מלפניך ה' או"א [= אלהי ואלהי אבותי] האל הגדול הגבור והנורא⁹⁸ אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש⁹⁹ כשיגיע לאחר אריכת ימים בעבודתו י"ש [= יתברך שמו] עת פקידתי ברצון הטוב ברחמיו וחסדיו בחמלתו ליטול ממני נשמתי שאהי' בעת הזאת בדעה צלולה ומיושבת עלי ובסכלי [= ובשכלי] כמאז ומקדם להיות דבוק בו ובאחדותו ב"ה [= ברוך הוא], שלא לזוז מיראתו ומאהבתו עד יציאת נשמתי עד ועד בכלל ומקובלת [צ"ל: ומקבלת] עול מלכותו עלי ה' אחד ושמו אחד.¹⁰⁰ ויהי ג"כ [= גם כן] דעתי מיושבת עלי להצדיק דינו ב"ה. הוא אמת וגזרותיו אמת והכל בחסד וברחמים

⁹⁸ דב' י, יז.

⁹⁹ איוב יב, י.

¹⁰⁰ זכ' יד, ט. רמז לרבי עקיבה, שקיבל עליו עול מלכות שמים באהבה ויצאה נשמתו באחד.

עלי ואעשה רצונו ב"ה¹⁰¹ ביראה ובאהבה כי הוא רב
ושליט¹⁰² ובאם שיהי' רצון הבורא ב"ה והפשוט לאחר
אריכת ימים ושנים בעבודתו יתברך שמו כשיגיע עת
הזאת ייסרני ביסורים קשים ושיהי' בלבול] = גם
פרעות, [כביידיש] וטירוף הדעת ח"ו הריני מצדיק את
דינו הקדוש והטהור של חסד ורחמים עלי ואתה צדיק על
כל הבא עלי כי אמת עשית ואני הרשעתי.¹⁰³ ובאם שיבא
ח"ו בעת הזאת המסית והמדיח המקטרג הגדול¹⁰⁴ להסת[!] ו
ולהדיח לפתות אותי ח"ו חלילה וחלילה לכפור באלקי
יוצרי ובוראי מלך מלכי המלכים או בתורתו הקדושה או
באחד [!] ממצותיו הן מצות דאורייתא או מדברי הקבלה
או מדרבנין [!] או מאיזה סייג וגדר ומשמרת למשמרת
ח"ו הריני מוסר מודעה בצירוף הקב"ה ושכינתי'
לפניכם עדה הקדושה במודעה גמורה בכל דיני מסירת
מודעה שיתקנו [צ"ל: שתיקנו] חז"ל שיה' הסתה ופתוי
ההיא כאיסנו [אולי צ"ל: כאפס] ואין וכחרס הנשבר
באם שח"ו אודה לו חלילה וחלילה מתוך צער ובלבול
וטירוף דעת ושכלי ואין אדם נתפס על צערו,¹⁰⁵ אבל
באמת מודה אני לפניכם בהודאה גמורה שאני מאמין

¹⁰¹ לשון זו עניינה קידוש-השם. והשווה לשון תפילת 'אב הרחמים', הנאמרת בשחרית של שבת ועניינה הרוגי גזירות תתנ"ו: 'מנשרים קלו ומאריות גברו [לפי שמ"ב א, כג] לעשות רצון קונם וחפץ צורם'.

¹⁰² דנ' ב, י.

¹⁰³ על-פי נחמ' ט, לג.

¹⁰⁴ הוא השטן. וראה להלן, הערה 109.

¹⁰⁵ ב"ב טז ע"ב ושם: 'בשעת צערו'.

באלהי הבורא יתברך שמו שהוא אחד ויחיד ומיוחד¹⁰⁶ ה' ה'

אחד ושמו אחד ואקבל עלי עול מלכותו שמע ישראל ה' ה'

אלקיננו ה' אחד...¹⁰⁷

והנה היה לו לר' שמשון על מה שיסמוך בחששו מפני הסתת השטן. מצאתי מסורת, שלפיה אכן ניסה השטן לפתות את ר' שמשון שיעבור על מצוות התורה וימנעו ממנו ומדרורו את הגזירות וקידוש השם. עדות זו (שיש בה אגב גם כדי לחזק

¹⁰⁶ לשון ספר העיון, בתוך: א' ילינק, גנזי חכמת הקבלה, לפסיא תרי"ג, עמ' 10.

¹⁰⁷ תפילה זו נדפסה בראש 'כתבי של הקדוש מהורר שמשון מאוסטרופוליה', אמסטרדם תמ"ז. על ספר זה ועל התפילה שבראשו העיר ברילל, שם (הערה 19), עמ' 468. לצערי לא ראיתי ספר זה בדפוס (אף לא את מהדורת דיהרנפורט תנ"ד, שעל קיומה העיד פרידברג, ב'בית עקד ספרים' בערכו), אבל מצאתי את הספר מועתק בכתב-יד בסוף עותק אחד של ספר מאמר העיתים לרמ"ע מפאנו (דיהרנפורט תנ"ג) הנמצא בספרייה הלאומית בירושלים (סימנו: [MS] R8° 43 A 241). והכותב העיר שם: 'העתקתיו מכרך קטן דפוס אמסטרדאם'. לפני התפילה כתוב בזה הלשון: 'נתיסד כ"ר [?] מפי הקדוש המקובל נתן נטע אשר הי' מקדש שמו ברבים בהריגת עם ה' בק"ק ברודא, והאומרו בכל יום תועלת לנשמתו והמשכיל יבין מתוכו'. נתן נטע זה הוא ר' נתן נטע הנובר, בעל ספר יון מצולה וספר התפילות שערי ציון, שנהרג על קידוש השם בעיר אונגריש-ברוד בשנת תמ"ג (1683). בשנה זו, שנת המצור הטורקי על וינה, ניצלו הקורוצים ההונגרים את חולשת הממלכה כדי למרוד מרד ולבוז בז, ובין מעשיהם היה טבח הקהילה היהודית באונגריש-ברוד. באותה עת נהרג ר' נתן נטע הנובר על קידוש השם ותיאור מיתתו נמסר לנו בספר ואף בכתובת שעל גבי מצבתו – ראה מאמרו של איזראעלסון, שם (הערה 21). על אף הכותרת הזו אני סבור, שמחברה של התפילה הוא ר' שמשון מאוסטרופוליה, שכן היא כלולה בתחילת ספר קטן הנושא את שמו, וכן לפי ההקבלות דלהלן מעדות הרמח"ל. לפי דעתי יש לפרש אחרת את לשון הכותרת ולומר שאין כוונתה שר' נתן נטע חיבר את התפילה – אלא רק קבע לאומרה בכל יום (ואולי אף טעה כאן המעתיק וייחס את חיבור התפילה למייסד הריטואל). ואכן, מצינו שתפילה זו נכללה בספר שערי ציון, הוא אוסף התפילות הקבליות שליקט ר' נתן נטע הנובר. אמנם לא נמצאת התפילה במהדורות הראשונות של ספר שערי ציון, אלא רק במאוחרות יותר, כגון במהדורת זולצבך תקמ"ב, ושם נדפסה בסמוך לסוף הספר. אבל יש לשער, שנוספה מכתביו של ר' נתן נטע הנובר (וזאת גם לפי הכותרת שהובאה לעיל). ועוד יש לציין, שאין התפילה מופיעה בשלמותה בספר שערי ציון: חלקה הראשון, העוסק בקידוש השם ממש, חסר מן הנוסח שנדפס שם, וזה מתחיל מאוחר יותר (ראה להלן). נראה שחש ר' נתן, שאין תפילה על קידוש השם מתאימה לרבים. כן שינתה התפילה בספר שערי ציון את אופיה: מעתה אין היא תפילה לפני אבינו שבשמים אלא מסירת מודעה לפני דיינים בשר ודם (מסירת מודעה כזו אכן כלולה גם בסוף הנוסח המקורי של התפילה). גם אותו חלק מן התפילה, שנדפס בספר שערי ציון, נדפס בנוסח אחר ובהוספת עניינים רבים. וזה תחילת הנוסח בספר שערי ציון: 'שמעו נא רבותי הרי אני מוסר מודעה בפניכם באים שיבא השטן או כת דיליה להסית אותי לעבור על אחת ממצוות ה'''. – על קשרי ר' נתן הנובר ור' שמשון מאוסטרופוליה ראה לעיל, הערות 20-22. וראה עוד להלן, נספח ב בסוף המאמר.

את דעתי, שר' שמשון הוא מחברה של התפילה (דלעיל) העיד הרמח"ל בספרו דרך עץ חיים,¹⁰⁸ וזה לשונו:

הנה ממאמרים אלה תבין ותשכיל בשכלך הזך כי אין תרופה למכתנו כי אם עסק התורה כמו שהוגד לנו שבימי המנוח החסיד המקובל הגדול הרב ר' שמשון אעסטריפאליר כשהיה הגזירה בשנת ת"ח השביע הרב הנ"ל לס"א¹⁰⁹ ושאל אותה על מה ולמה אתה מקטרג על עמינו בני ישראל יותר מכל האומות, והשיב לו: יתבטל מכס ג' דברים אלו ואחזור מקטרוג ואלו הן שבת ומילה ותורה. מיד השיב לו הרב הנ"ל: יאבדו הם [= ישראל] כהנה ואל יתבטל אות אחת מתורתנו הקדושה חלילה.

בעדויות אלה יש גם חיזוק הסברה בדבר קירבתו הנפשית של ר' שמשון לר' עקיבה. כשם שהשקפתו של ר' שמשון על מיתתו של ר' עקיבה מתאימה יותר למיתתו שלו, כך המציאות המתוארת כאן מתאימה לדורו של ר' עקיבה יותר מאשר לדורו של ר' שמשון. הברירה העומדת בפני ר' שמשון – מיתה או עבירה על מצוות התורה – מתאימה לתקופת השלטון הרומאי יותר מאשר לשלטון הנוצרי. הברירה הטבעית יותר בשלטון הנוצרים היתה מוות או המרת הדת, ואכן ברירה זו ניצבה לפני בית-ישראל בכל ימי הביניים. ולא זו בלבד – שלוש המצוות המנויות לעיל, שבת ומילה ותורה, הן שעליהן

¹⁰⁸ ספר קטן זה נדפס בדרך כלל עם ספר מסילת ישרים לרמח"ל. בהוצאת ברלין תרפ"ז מצויה המובאה דלהלן בדף יז ע"א-ע"ב.

¹⁰⁹ = לסטרא אחרא. אבל נראה לי, שצריך להיות: 'לס"מ' (=לסמאל). סמאל הוא בעל אישיות פרטית יותר מסטרא אחרא, ומתאים יותר להשבעות.

קידשו את השם בדורו של ר' עקיבה כמסופר במקורותינו.¹¹⁰ ולהלן נראה, שגם מעשי ר' שמשון לפני מיתתו מזכירים את המסופר במעשה עשרת הרוגי מלכות.¹¹¹ יותר משחי ר' שמשון את מציאות דורו, שקוע היה, כמדומה, בתיאורי הקדמוניים והזדהה איתם הזדהות עמוקה.

והנה קרבה שנת ת"ח, שנת קידוש-השם של ר' שמשון. כידוע לוותה שנה זו בציפייה משיחית לוחטת, שכן מצאו חכמי הדור ההוא, שספר הזוהר צופה שבשנה זו תבוא הגאולה,¹¹² ומצינו שאחד מגדולי הדור נשאר באמונתו זו אפילו בעצם ימי הגזירות של שנת ת"ח.¹¹³ מה היתה עמדתו של ר' שמשון? האם הצטרף להתלהבות הכללית? נראה שמלכתחילה אכן כך היה הדבר, שכן מצאתי בכתב-יד דרשה של ר' שמשון המסתמך על הזוהר וקובע את שנת ת"ח כשנת הגאולה העתידה.¹¹⁴ אבל דומה שאחר כך חזר בו ומצאתי באחד מספרי הקבלה,¹¹⁵

¹¹⁰ ראה למשל: מכילתא דר' ישמעאל, כי תשא, א (עמ' 343), והובא במאמרו של ש' ספראי, 'קידוש השם בתורתם של התנאים', ספר זיכרון ליצחק בר, ירושלים תשל"ט, עמ' 40.

¹¹¹ ראה להלן, הערה 127.

¹¹² ראה: שלום, שבת צבי, שם (הערה 23), עמ' 70.

¹¹³ הוא ר' יחיאל מיכל מנימירוב; ראה בהערה הבאה.

¹¹⁴ ראה לעיל, הערה 41. שלום, במאמרו 'התנועה השבתאית בפולין' (לעיל, הערה 23), עמ' 40. כותב בזה הלשון: 'גיסו של ר' שמשון מאוסטרופוליה מספר עליו שניבא לפני שנאבד מן העולם בגזרת ת"ח, כי בשנה הזאת יתחילו חבלי המשיח. "ונתן סימן לדבר שם הרשע חמי"ל ח'בלי משיח י'בואו ל'כס, וכן חבל"י משי"ח גימטריא ת"ח" וטעות היא. אמנם בעל העדות הזו, ר' יצחק מוכיח, היה גיסו של ר' שמשון מאוסטרופוליה (ראה לעיל, הערה 70), אבל דברים אלה לא ייחס לר' שמשון אלא לדודו שלו – ר' יחיאל מיכל מנימירוב, שנהרג גם הוא על קידוש-השם בגזירות ת"ח. הדברים הללו לקוחים מתחילת ההקדמה לספר שברי לוחות (לובלין ת"מ), שהוא אוסף שארית תורותיו של ר' יחיאל מיכל, אוסף שהכין בן אחיו, ר' יצחק מוכיח, ולא נזכר עליהם שמו של ר' שמשון. ועוד, דרש בשינוי זעיר ('חמי"ל ר"ת חבלי משיח יבא לעולם') הובא בפירושו בשמו של ר' יחיאל מיכל מנימירוב בהקדמת ספר יון מצולה (ראה להלן, הערה 117).

¹¹⁵ ספר לחם תרומה לר' אהרן בן ישעיה, פיורדא תקמ"א, ג ע"ב.

שהביא את דברי ר' שמשון, אשר דרש על שנת ת"ח את הפסוק:
'וקוץ ודרדר תצמיח לך',¹¹⁶ שכן מלת דרדר עולה בגימטריה
ת"ח.

משהתקרב יום המוות וקידוש-השם הגיעה שעתו של ר'
שמשון מאוסטרופוליה לעלות על במת ההיסטוריה. איש זה,
שכל ימיו התרחק מעסקי ציבור והיה שקוע בעולמו הפנימי
שבין חלום למציאות, בשעת המוות התאחדו אצלו החלום
והמציאות. הוא היה היחיד שידע מראש על המאורע הצפוי
וחזה אותו בדיוק ובבהירות, ואף יצא מגדרו והקהיל קהילות
ודרש על התשובה להעביר את רוע הגזירה. ובבוא היום
התייצב בראש קהילה גדולה לטכס המרשים של קידוש-השם.

כדי לעמוד על עניין זה יש לעיין בתחילה במקור
העיקרי לכך, ספר יון מצולה לר' נתן הנובר.¹¹⁷ וזה לשונו:

והיה בתוכס [= בקרב קהילת פולנאה] איש אחד חכם
ונבון ומקובל האלקי ושמו מוהר"ר שמשון מק"ק
אוסטרופולי. ובא מלאך המגיד אליו בכל יום ולמד עמו
סתרי תורה. ועשה המקובל הנ"ל פי' (רוש) על הזוהר¹¹⁸
ע"פ קבלת [!] מהאר"י ז"ל ולא זכינו שיבא להדפוס.
ואמר לו המגיד לפי הגזיר' שיעשו תשובה גדולה שלא
יבא כך הגזירה רעה. ודרש כמה פעמים בב"ה [= בבית
הכנסת] והזהיר לעם שיעשו תשובה על הצרה שלא תבא,

¹¹⁶ בר' ג, יח.

¹¹⁷ ונציה תי"ג (עניין רב יש בציון שנת הדפוס: שנת ביאת המשיח'), ו ע"ב.
בדבריו הקודמים תיאר ר' נתן בפרטות את השתלשלות המאורעות, שהביאו לנפילת העיר
פולנאה, וציין את התאריכים המדויקים.

¹¹⁸ על פירוש זה ראה לעיל, הערה 30.

וכן עשו תשובה גדולה בכל הקהילות ולא הועילה כי כבר נחתם הגזירה רעה. וכאשר באו האויבים וצרים על העיר נכנס המקובל הנ"ל לבית הכנסת ושלוש מאות בעלי בתים עמו, כולם חכמים גדולים וכולם מלובשים בתכריכין ובטליתו¹¹⁹ על ראשיהם ועסקו בתפילה גדולה עד שבאו האויבים לעיר ונהרגו שם כולם בבית הכנסת על אדמת קדש הי"ד [= ה' יקום דמס].

לפי עדות זו לא רק עם סמאל נמלך ר' שמשון לפני הגזירה¹²⁰, אלא גם עם המלאך המגיד, אבל לא הועיל גם זה. אף על פי ששמעו העם בקול ר' שמשון ומגידו ועשו תשובה גדולה, בכל זאת לא בטלה הגזירה.

אמנם לעניין זה יש בידינו גם עדות אחרת, שלפיה לא נתקבלה אזהרתו של ר' שמשון. זו עדותו של ר' אברהם בן שמואל אשכנזי בספר הקינה שלו 'צער בת רבים'¹²¹, וזה לשונו:

הר"ר שמואל ז"ל ומהר"ר שמשון ז"ל מק"ק אוסטרופאלי הבירה, ושאר ראשי ישיבות ואלופי תורה, קדשו שם הגדול הגבור והנורא¹²². ומהר"ר שמשון ז"ל היה יודע שכך נגזרה הגזירה, כי היה לו נר מלפני הגבורה, ואמר כמה פעמים שיעשו תשובה גמורה, לאל דר

¹¹⁹ החיד"א (שם הגדולים, ערך 'שמשון מאסטרופולי') ציין שהתעטרו גם בתפילין. וראה עוד להלן, הערה 131.

¹²⁰ ראה לעיל, הערה 109.

¹²¹ שמו האחר של הספר: מספד פולניא. הוא נדפס בספרו של ח"י גורלנד, לתולדות הגזרות על ישראל, מחברת שניה, קראקא תרמ"ט. המובאה דלהלן היא מעמ' 19 שם.

¹²² דב' י, יז.

בנהורא,¹²³ ולא תהיה הגזירה וצרה, ולא השגיחו לדבריו ותורה זרקו לאחורה, ודברו עשק וסרה,¹²⁴ והלכו בארח לא ישרה, ולכן נהפכו פנינו כשולי קדרה¹²⁵...

על איזו משתי העדויות נוכל לסמוך? נראה לי שעדותו של בעל 'יון מצולה' מהימנה יותר, וכי היא שימשה מקור לבעל 'צער בת רבים', ששינה בה מדעתו פרט אחד. אין לטעון את ההפך, שכן אין פרט ב'צער בת רבים' שאינו נמצא ב'יון מצולה', ולעומת זאת נמצא דברים עודפים ב'יון מצולה', כגון עניין הפירוש לספר הזוהר של ר' שמשון. כמו כן שורת ההגיון נותנת, שהצורה הפיוטית-מליצית היא עיבוד התיאור הענייני שבפרוזה ולא להפך. ועוד, שבעל 'יון מצולה' מודע היה כנראה לר' שמשון¹²⁶ ואפשר לסמוך על עדותו.

אבל גם עיון בתוכן הדברים יקרב אל הדעת את גירסת 'יון מצולה'. לפי גירסה זו, כזכור, עשו העם תשובה ולא הועילה כי כבר נחתמה הגזירה. השקפה כזו מתאימה לר' שמשון, שראה ייעוד בקידוש-השם ולא רק עונש משמים. ועוד, שרעיון החתימה בשמים על גזירת קידוש-השם, ודווקא על צדיקים, רעיון זה מצוי באגדה העתיקה על עשרת הרוגי מלכות ור' עקיבה בראשם, ואף מוזכרת שם האפשרות של ביטול הגזירה

¹²³ השווה לשון הפיוט ליוצר של יום ראשון של ראש-השנה: 'מלך דר בנהורא'. במליצה זו השתמש גם ר' נתן נטע הנובר, שחתם את ספרו יון מצולה במלים: 'אמן כן יעשה האל דר בנהורא'. ואולי גם מכאן רמז לכך, שספר יון מצולה היה לפני בעל 'צער בת רבים'.

¹²⁴ כך צריך להיות ועל-פי ישע' נט, יג. בנדפס: 'וצרה'.

¹²⁵ על-פי שבת ל ע"א.

¹²⁶ ראה לעיל, הערות 20-22.

לולי נחתמה כבר בשמים.¹²⁷ וכבר ראינו לעיל עד כמה הזדהו בעיני ר' שמשון מיתת קידוש-השם שלו ושל ר' עקיבה,¹²⁸ ונראה שגם בדרכו אל מותו הושפע ר' שמשון מן האגדה שהיה שקוע בה.

זאת ועוד: לו מקורי היה הסיפור ב'צער בת רביס', אי אפשר היה להבין איך השתנה וקיבל את צורתו שב'יון מצולה', שהרי ב'צער בת רביס' מצוי הרעיון הפשוט וההמוני של שכר ועונש – לא שמעו העם לתוכחתו של ר' שמשון ולפיכך קיבלו את עונשם. לעומתו הסיפור ב'יון מצולה' קשה הרבה יותר ומתאים רק ליחידים מסוגו של ר' שמשון¹²⁹ שכן מנוגד הוא לעקרון הגמול. ונקל לחשוב, שבעל 'צער בת רביס' התקשה לעכל את הרעיון ועל כן שינה אותו כדי להצדיק את הדין.

ועוד יש לשאול: האם אמת הוא הסיפור על התגלותו של המגיד לר' שמשון להזהירו על התשובה לפני הגזירה, או שאין זו אלא אגדה, שנרקמה סביב אישיותו של המקובל והמיסטיקן המופלא לאחר שקידש את השם? והרי אגדות כאלה נקל להן להיווצר, ומצינו שכמעט עד לדורנו שלנו הוסיפו ונוצרו אגדות על מיתתו של ר' שמשון מאוסטרופוליה (כגון

¹²⁷ ראה מדרש 'אלה אזכרה', בתוך: א' ילינק, בית המדרש, ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 64-65. לפי המסופר שם עלה ר' ישמעאל למרום לדעת אם נגזרה הגזירה מאת ה'. פגע בו המלאך גבריאל ושאלו: 'אם גזירה היא לא חתומה תוכל לבטלה? אמר לו: הן'. בהמשך התברר, שכבר נחתמה הגזירה ואי אפשר היה לבטלה. השימוש בלשון 'כבר נחתם הגזירה' שבספר יוון מצולה משקף את לשון המדרש הזה. סיפור מדרשי זה עובד גם בכמה פיוטים, ביניהם הפיוט 'אלה אזכרה', הנאמר במוסף של יום כיפור.

¹²⁸ וראה לעיל, הערה 110.

¹²⁹ ראה לעיל, הערה 97.

זו, שלפיה הציע לשלושת מנהיגי הדור שארבעתם – הוא והם – יקבלו על עצמם מיתה כדי לכפר על העם, ויעבירו את רוע הגזירה מן הציבור כולו),¹³⁰ ועל דבקותו המיסטית העצומה בשעת מותו, שלא הפריעוה הייסורים הגדולים.¹³¹ ואף אם אין דיוק עובדתי באגדות אלה, נדמה שגילו יוצריהן הבנה לדמותו של ר' שמשון.

אך לא כך בעניין גילוי המגיד לפני הגזירה ותוכחתו על התשובה. מעשה זה בוודאי היה במציאות. וזכר לכך מצאתי בכתבי ר' שמשון עצמו, בדרשה אחת בספרו 'ליקוטי שושנים',¹³² והיא מיוחדת משאר הדרשות שבספר בכך שהיא פותחת במלים: 'נגלה לי', ובכך עדות מפורשת של ר' שמשון

¹³⁰ כך כותב בומבך בספרו 'תולדות רבינו שמשון' (להלן בנספח) עמ' כב, ומסתמך על ספר המעשיות בן דורנו 'שרשרת זהב' (לעיל, הערה 30). לספר בכלל ולסיפור זה בפרט אין כל ערך כמקור היסטורי. אפילו בומבך חש והעיר (שם, עמ' כג, הערה י) ששניים משלושת החכמים – שרצה ר' שמשון לשתפס במעשה – אינם יכולים להיות שייכים לכאן מצד הזמן והמקום. ויישב בומבך את הסתירה בדוחק גדול.

¹³¹ כך מצאתי בסוף קונטרס 'סגולה נוראה ונפלאה', שנדפס בירושלים תשי"ג (סימנו של הקונטרס בספרייה הלאומית בירושלים: I.848). קונטרס זה מכיל סגולה של ר' שמשון מאוסטרופוליה (היא הנידונה לעיל, הערה 9) ובראשה ציין המו"ל, שראה בעיניו איך עזרה הסגולה לישובי מחנות המוות בימי השואה בהונגריה בשנת תש"ד, שמי שאמרה ניצול מן הממות. ובסוף הקונטרס הוסיף המו"ל בזה הלשון: 'שמעתי ממו"ר הרב מברנוב זצוק"ל שהרב הקדוש והנורא הר"ש מאוסטרופליא זי"ע נהרג בשנת ת"ח באכזריות נוראה מאד בעמדו בבית הכנסת בתפלה מעוטף ומוכתר בטלית ותפילין נראה לעיל, הערה 119], והרשעים האכזרים לקחו ענף אילן וראשו היה חד כמחט ודקרוהו לו מאחורי גופו ממטה למעלה והה"ק [=והרב הקדוש] הזה מגודל דבקות בייחודי התפילה לא הרגיש כלום מה שעשו לו עד שהגיע ראש הענף למוחו ויצא מראשו ואז נפל בבית ה' ויגוע ויאסף באמצע הייחודים הי"ד. מא"ז'. בומבך, שם, עמ' כו, כותב שבעל עדות זו הוא ר' אשר זליג מרגליות, ואכן נראה שהוא הרמוז בראשי-התיבות 'מא"ז'. על מקובל זה ראה מאמרי: 'העדה החרדית וכת ים המלח', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ג (תשמ"ב), עמ' 137-152. לתיאור מותו של ר' שמשון כאן ציין בומבך מקבילה מספר עמוד העבודה לר' ברוך מקוסוב, שטרנוביץ תרכ"ג, דף רי, טור ג. מקבילה זו מדויקת היא מאוד, אבל לא נאמרה במקורה על ר' שמשון, אלא על 'איש קדוש' אנונימי בדורו של ר' ברוך מקוסוב (בן המאה השמונה-עשרה). נראה שבימי השואה, כדי לעודד את הלבבות, חזרו על דברים אלה של ר' ברוך וייחסו אותם לר' שמשון מאוסטרופולי, בצירוף לסגולה שכתב.

¹³² דף כא, טור ג.

שבגילוי ממרומים עסקינן. ועוד ייחוד נודע לה, שצוין בה בדיוק תאריך הגילוי, והיא מדרכם של המיסטיקאים בעלי הגילויים (כגון ר' יוסף קארו בספרו 'מגיד מישרים'), שמציינים בראש דרשותיהם את תאריך התגלותן. תאריך זה – יום ב' פרשת בשלח שנת ת"ה, כלומר בחורף של שנת ת"ה – חל שלוש שנים וחצי לפני יום הגזירה בפולנאה (אב שנת ת"ח), והוא פרק זמן מתאים כדי לעורר את העם לתשובה. מה גם שייתכן, שחלה כאן טעות דפוס קלה וצריך להיות 'ת"ח' במקום 'ת"ה', ואם כך לא חל הגילוי אלא כחצי שנה לפני הגזירה.

תוכן דרשה זו הוא כתמיד פירוש על מאמר חז"ל, אבל משמעותה נעוצה בתוכנו של המאמר: 'גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד'.¹³³ גם דרך הפירוש היא הרגילה בדרשותיו של ר' שמשון – קישור בין התיבות 'תשובה' ו'כסא הכבוד' לפי אחת מדרכי הגימטריה.¹³⁴ מאמר כזה וקשר כזה מתאימים מאוד להיות חלק מדרשתו של ר' שמשון, שקרא לתשובה כדי להעביר את רוע הגזירה, שכן אין כאן רק הפלגה בערך התשובה: אם התשובה יכולה להגיע עד כסאו של הקב"ה – לפי משמעות לשון חז"ל, שקיבלה חיזוק רב על ידי הגימטריה של ר' שמשון – או אפילו עד האל עצמו,¹³⁵ הרי יש באפשרותה גם לבטל גזירה, שיצאה

¹³³ יומא פו ע"א. לרעיון זה השווה ירוש' סנה' י, ב (כח ע"ג): 'חתר לו נהקב"ה למנשה [חתירה מתחת כסא הכבוד שלו', וכך נתקלה תשובתו].

¹³⁴ 'כסא הכבוד' בריבוע (לפי משמעות מושג זה בספרות הקבלה) = תשובה. כלומר: כ+כס+כסא+כסאה+כסאהכב+כסאהכבו+כסאהכבוד = 713 = תשובה.

¹³⁵ הפסוק שהסתמך עליו בעל המאמר התלמודי הנידון (יומא פו ע"א) הוא: 'שובה ישראל עד ה' אלהיך' (הושע יד, ב).

חלום ומציאות: לדמותו של הקדוש המקובל ר' שמשון מאוסטרופוליה

בוודאי מאינסטנציה נמוכה יותר בהירארכיה השמימית, ובפרט אם עדיין לא נחתמה הגזירה בחותם המלך.

דרשה זו היתה במקורה סופו של מכתב ששלח ר' שמשון לאדם ששמו לא נודע. בכך יש אולי רמז לכך, שהיתה הדרשה חלק ממאמץ תעמולתי, ואולי בחלקה הראשון, החסר, פירש ר' שמשון יותר את מגמתו. אף שאת הסודות העמוקים ביותר, שנגעו בוודאי למקום העליון שעדיו מגעת התשובה, לא פירש גם שם, לפי שחתם דבריו במלים: 'ושאר הסוד יראתי לגשת לפני מ"כ [= מעלת כבודו] והאל הקדוש יכפר בעדי'.

נספח א (להערה 1):

על ר' שמשון מאוסטרופוליה ' מאת א' בומבך

(בני ברק תשמ"א)

הספר נחלק לשלושה חלקים, שכל אחד מהם בעל עימוד לעצמו. הראשון נקרא 'ניצוצי שמשון' (שם זה מופיע גם כשם הספר כולו), ועניינו לקט עשיר של כתבים של ר' שמשון, שנלקטו מספריו הנדפסים ומכתבי-יד ומספרים רבים המצטטים את ר' שמשון. את כל אלה סידר המלקט לפי סדר פרשיות התורה.

החלק השני של הספר נקרא 'תולדות רבינו שמשון' והוא ביוגרפיה של ר' שמשון, שחיבר בומבך על סמך ידיעות שליקט מכתבי ר' שמשון ובעיקר על סמך דברי אגדה ומסורות מאוחרות שעניינים דמות זו. חלקו השלישי של הספר אינו נוגע לר' שמשון, והוא הדפסה חדשה של ספר זיו שדי לר' יהודה בן משה קרעמניץ, שעניינו פירוש לאגדות רבה בר בר חנה שבתלמוד.

באשר לחלק הראשון: בומבך כלל כאן גם מאמרים רבים, שאינם של ר' שמשון ולא נזכר שמו עליהם, ואינני יודע מה ראה לעשות כן, אך מכל מקום חלק זה יוכל להיות לעזר להמשך מחקר תורת ר' שמשון בשל ריכוז המאמרים ובשל הדפסת דברים שבכתב-יד (אף שלא תמיד ההעתקה מדויקת).

החלק השני מצטיין בפרטים רבים וגם הוא יכול להיות לעזר לחוקר. אבל יותר משמוסיף הוא לידיעותינו על דמותו ההיסטורית של ר' שמשון תורם הוא לחקר האגדה העממית על דמות זו. דברי המחבר מצטיינים בחוסר שיקול דעת מספיק בנוגע למסורות מאוחרות, וכמעט כולן נחשבות אצלו למקור ביוגרפי מוסמך. כך מטשטשת דמותו של ר' שמשון וטובעת בים של אגדות. בביוגרפיה זו כלולה גם ביבליוגרפיה של כתבי ר' שמשון, וגם רשימת הספרים הרמוזים בכתביו שאינם תמיד בידינו (ברשימה זו גילה המחבר חוסר כל חוש ביקורת ולא הבדיל בין חלום למציאות ושמה היתממות לפנינו?). המחבר מתעניין מאוד גם במשפחתו ובתולדותיו של ר' שמשון, שכן הוא מייחס עצמו לזרעו של ר' שמשון מאוסטרופוליה

(וזה, כנראה, היה המניע לכתיבת הספר). כך מרחיב הוא את הדיבור על ר' שמשון מקרעמניץ, אחיו של המהר"ל מפראג, שהיה, לפי דעתו, סבו של ר' שמשון, שכן בתו היתה אשתו של ר' פסח (המכונה כאן איש קוריץ), אביו של ר' שמשון. מקור כל הידיעות האלה הוא ספר שם הגדולים החדש לא' ואלדן, ורשה תר"ס, ז' ע"א, ערך אברהם בידנקיש, ולא מצאתי מניין לואלדן הידיעות הללו. שלשת הייחוס שמביא בומבך מר' שמשון ואילך נראית רפופה.

לבסוף אעיר על דרכו של המחבר באמירת דברים בשם אומרם. המחבר איננו שייך לכת היראים-התמימים אלא לכת של פסוידו-מדע-אורתודוכסי. הוא קרא ממאמרי הקבלה של פרופ' ג' שלום, ואף שאינו מזכירו אף פעם בשמו, הרי לעיתים, כשהוא בא לחלוק על דעתו, הוא מזכירו בלשונות נאים כגון: 'ויסכר פי דוברי שקר בדורינו שטפלו עלילה על הר"י סרוק שלא היה תלמיד האר"י' (תולדות רבינו שמשון, עמ' ט, הערה כז; ורומז, כמובן, למאמרו של שלום, 'ישראל סרוק תלמיד האר"י?', ציון ה [ת"ש], עמ' 214-243). וכן לאחר שהביא את דברי ר' אליעזר מסטריקוב נגד בני דורו, החושדים בר' שמשון שהוא עצמו חיבר גם את גוף ספר קרניים ולא רק את הפירוש עליו, הוסיף בומבך בזה הלשון: 'דברים אלה כחם יפה גם כנגד מסכילי זמננו המלעיבים במלאכי אלקים ובתוכם רבינו זצ"ל ומהפכים דברי אלקים חיים למינות וזוהמא, ה' ישמרנו' (שם, עמ' לא). דברים אלה מכוננים גם הם כנגד ג'

שלום, שהוא היחיד מבין החוקרים בדורנו שעסק בר' שמשון, והוא שכתב שר' שמשון חיבר את ספר קרניים.

כנגד זה לא נמנע בומבך כלל מלהשתמש בדברי שלום לחפצו, והפעם בלי רמז למקורו, כגון:

על כן שמח לבי בראותי כתבי קדש שהעתיק הגאון המקובל רבי צבי הירש הורוויץ זצ"ל... הוא היה בן דורו של רבינו ובתוך כרך כתבי יד שהעתיק... נמצאים מכתבים שלמים מטהרת לשון רבינו... חלק ממאמרים אלה ובאוריו עליהם נדפסו בספרו אספקלריה המאירה (הקדמה לספר ניצוצי שמשון).

והנה, על כתב-יד זה ועל מעתיקו ועל הדפסת קטעים ממנו בספר אספקלריה המאירה לר' צבי הורוויץ כבר כתב שלום. וכתב זאת במקום שאי אפשר שאיש יושב ספריות כבומבך, שהשתמש לרוב בספרי שימוש, לא יעיין בו בכותבו ספר על ר' שמשון – באנציקלופדיה יודאיקה בערך על שמשון מאוסטרופוליה (ערך Ostropoler). ולא זו בלבד, אלא שבאותו מקום ממש כתב שלום, שר' שמשון הוא מחברו של ספר קרניים, ומי שראה דברי שלום בעניין זה, אי אפשר לו שלא ראה גם את דבריו על כתב-היד, ואין בדבר שום נזק אילו היה מציין זאת. עיקבות לשונו של ג' שלום ניכרות בספר זה גם במקומות אחרים, כגון בדיונו על אופי קבלתם של אנשי פולין (עמ' יב) ועל מדרשי הפליאה (עמ' יג) – והמעייין ימצא את מקורם בכתבי שלום במקומות שהוזכרו לעיל. בהערה

23. יחס כזה לכתבי ג' שלום מאפיין גם חברים אחרים בכת של פסוידו-מדע-אורתודוכסי, וכבר הצביע על כך מו"ר פרופ' א' גוטליב ז"ל בביקורתו על מהדורת כתבי הרמב"ן, שהתקין הרב ח"ד שעוועל ויצאה לאור בהוצאת מוסד הרב קוק בירושלים, תשכ"ג-תשכ"ד. ראה בספרו: מחקרים בספרות הקבלה, תל אביב תשל"ו, עמ' 524-528.

נספח ב (להערה 107)

יעקב כ"ץ כתב ביקורת על מאמרנו הנוכחי (תרביץ נב, תשמ"ג, עמ' 661-663). הוא חולק על דעתי שתפילתו זו של ר' שמשון נוגעת לקידוש השם, ולדעתו אין כאן אלא תפילה כנגד בלבולי יצר הרע הפוקדים אדם בשעת מיתתו. לשם כך מפנה הוא לדברים מקבילים בספר השל"ה (מסכת פסחים, מהדורת ווארשא תרכ"ג, ח"א ה' ע"ב). בתשובתי על דבריו (שנדפסה מיד אחריהם, עמ' 663-664), הודיתי לו על ההפניה לשל"ה, אך הראיתי שר' שמשון משיא את הדברים גם לעניין אחר, כלומר לייסורים שנגרמים על ידי אדם בשעת קידוש השם. אכן אין להוציא מן הכלל גם את מוטיב פיתוי השטן בעת המוות להמרת דת. מוטיב זה משתלשל בספרות המאוחרת ונסמך גם על השל"ה וגם על התפילה שלפנינו, ומופיע בנוסח 'מסירת מודעה' בעניין זה של ר' נפתלי כ"ץ מפרנקפורט (בספרו שער ההכנה, קושטא תצ"ד, יו ע"א-כא ע"א). וראה אבריאל בר לבב, המות בעולמו של המקובל ר' נפתלי הכהן

כ"ץ', עבודת גמר לתואר מוסמך של האוניברסיטה העברית בירושלים בהדרכת זאב גריס [תש"ן], בשכפול. וראה עוד במאמרי, קוים לדמותו של ר' נפתלי כ"ץ מפרנקפורט ויחסו לשבתאות, בתוך רחל אליאור ויוסף דן [עורכים], קולות רבים, ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ אופנהיימר כרך א, ירושלים תשנ"ו [= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יב], עמ' 301-302). במיוחד חיבבו זאת יהודים מומרים לנצרות, שניצלו נוסחי תפלה ומודעה אלה כדי להוכיח שהיהודים מבקשים להתנצר, ונלחמים בכוח נגד נטייתם זו. ראה על כך שפרה אסולין, 'המרת דת והבראיזם במאה השבע עשרה באירופה', בתוך: רחל אליאור (עורכת), החלום ושברו: התנועה השבתאית ושלוחותיה כרך ב, ירושלים תשס"א (=מחקרי ירושלים במחשבת ישראל כרך יז), עמ' 458-466. וראה עוד יהודה ליבס, סוד האמונה השבתאית, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ה, עמ' 229-231.

(ומעיר לי עתה, טבת תשע"ה, עקיבא שווריק מארה"ב, שמסירת המודעה נדפסה גם בספר תיקון שובבים לר' שמואל דוד אוטולינגו, ויניציה תס"ח, דף יג ע"א, וכן נכתבה גם בסידור האר"י כתב יד, שלדעתו גם הוא מר' שמואל דוד אוטולינגו).